

Ilija Mitić

Zavod za povijesne znanosti IC JAZU, Dubrovnik

ORGANIZACIJA KOPNENE I POMORSKE OBRANE DUBROVAČKE DRŽAVE — REPUBLIKE OD STJECANJA NEZAVISNOSTI 1358. DO DOLASKA FRANCUZA 1806. GODINE

1. UVOD

Poslije oslobođenja od vlasti Venecije 1358. g. i dolaskom pod zaštitu ugarsko-hrvatskih kraljeva Dubrovnik je postao samostalna država. Posjedovao je sve atribute vlasti u unutrašnjem i u vanjskom smislu. Jedan od atributa te vlasti dubrovačke države — Republike bila je i potpuno samostalna organizacija obrane njezina državnog područja. Dubrovnik je bila mala država i po veličini i po broju stanovnika. Njegov je teritorij bio slabo zaštićen. Zbog toga je bio prisiljen braniti svoj integritet vještom diplomacijom i neutralnim međunarodnim položajem. Dubrovčani su uvijek formalno priznavali vrhovnu vlast najjače sile u svom susjedstvu, ali su zahvaljujući svojoj vještoj diplomaciji uvijek znali izbjeći da se taj formalni suverenitet ne pretvori u stalni. Dubrovnik se kao mala, nezavisna država na granici dvaju svjetova, zapadnog kršćanskog i istočnog koji se nalazio pod turskom dominacijom, kao država koju su podržavale obje strane, zadržao i očuvao četiri i pol stoljeća zahvaljujući ne samo svojem geografskom položaju nego i elastičnosti dubrovačke vlade u prilagođivanju momentalnim ekonomskim i političkim prilikama, uz istovremenu zaštitu drugih država.

Navedeni su razlozi utjecali da je dubrovačka država, u toku svoje duge povijesti sve do dolaska Francuza 1806. g., imala veoma skromne vojne snage, jer je vlada u Dubrovniku bila svjesna da i vrlo jaka vojska ne bi bila u stanju obraniti grad od nadmoćnih sila. Dubrovačka vlada nije sklapala vojne saveze s drugim zemljama, pa je ta naša mala republika mogla nadomjestiti vojnu snagu koja joj je nedostajala samo profinjenom političkom vještinom i razboritošću, pazeći ne samo na svoje postupke već i na postupke svojih susjeda kako bi se zemlja zaštitila od vanjskih opasnosti. Među arhivskim dokumentima Historijskog arhiva u Dubrovniku ne nalazimo mnogo podataka o vojnom ustrojstvu Republike, ne samo stoga što se to smatralo nekom vrstom vojne tajne, kao i kad se radilo o broju dubrovačkog brodograditelja i njihovim posadama, već i zbog toga što je vlada u Dubrovniku više držala do miroljubivih vještina i trgovanja nego do vojnog ustrojstva unutar države. Dubrovačko obrambeno ustrojstvo bilo je isključivo defanzivnog karaktera. Vojska je bila potrebna pretežno za održavanje straža na strateški važnim točkama u državi, za sprečavanje lokalnih upada preko granice, za provođenje izvjesnih odluka dubro-

vačke vlade, te za održavanje unutrašnjeg mira i reda, dok se mobilizacija stanovništva vršila povremeno prilikom kakve vanjske opasnosti.

Postojao je međutim i onaj unutrašnji razlog zbog kojeg dubrovačka država nije održavala redovnu vojsku. U prvom redu razlog tome bio je relativno malen broj stanovnika u državi, od kojih je veći dio, sposobnih za obranu grada i države, plovio na dubrovačkim brodovima, dok su drugi bili zaposleni u poljoprivredi, brodogradnji i u raznim drugim oblicima, pa bi se njihovo uzimanje u vojsku odrazilo na prehranu stanovništva i na dubrovački izvoz. Osim toga dubrovačka država nije imala stalnu vojsku da njome ne bi tkogod prigrabio vlast u zemlji, u prvom redu da se ne bi tko od plemića preko organizirane vojske domogao vlasti u Dubrovniku. Bilo je stoga zakonski utvrđeno da se poslije određenog, kraćeg vremena mijenjaju plemići koji su obnašali vojne dužnosti. Osim malobrojne vojske za obranu državnog teritorija dubrovačka se vlada služila i plaćenicima koji su dolazili iz drugih zemalja, takozvanim barabantima, pa su oni, pomiješani s dubrovačkim vojnicima, činili tu vojsku manje opasnom i lakše ukrotivom. Neka stalna vojska za održavanje reda i sigurnosti unutar dubrovačke države nije bila potrebna, jer je građanska klasa u Dubrovniku suviše bila vezana uz postojanje dubrovačke države koja tim je svojim neutralnim položajem veoma pogodovala za obavljanje raznih pomorsko-trgovačkih poslova, a time i za njihovo bogaćenje. Oni su strahovali da bi bilo kakova unutrašnja pobuna mogla dovesti do promjene državnog uređenja i neutralnog položaja dubrovačke države u međunarodnoj zajednici, pa su iz tog razloga prihvaćali postojeće društveno stanje koje je osiguravala makar i konzervativna vlastela.¹

Područje dubrovačke države, koja je od XIV. st. nazvana republikom, sastojala se od poluotoka Pelješca i uzanog primorja koje počinje nešto zapadnije od Stonske prevlake i prostire se do ulaska u Boku kotorsku. Njoj je pripadao i niz otočića i otoka: Lastovo, Mljet, Šipan, Koločep, Dakska i Lokrum. Ukupna je površina Dubrovačke Republike iznosila oko 1375 km². U daljem tekstu ovog rada bit će govora o organizaciji obrane tog dubrovačkog državnog teritorija. Ona je obuhvaćala ne samo utvrde i naoružanje već i vojnu te vojnopomorsku organizaciju Dubrovačke Republike, jer su svi ti elementi bili međusobno nerazdvojivo povezani i činili zajedno obrambeni sistem dubrovačke države. Stoga je ovaj rad podijeljen u dva osnovna dijela koji obuhvaćaju u prvom dijelu, pored utvrda i naoružanja u glavnim crtama, posebno kopnenu, a u drugom dijelu pomorsku obranu starog Dubrovnika i njegove republike.

¹ B. Krizman, *Diplomatiji i konzuli u starom Dubrovniku*, Zagreb 1957. g., str. 11—25, 108 (Autor navodi rad J. Pockha, »Der politische katolische Passagier« IV Teil, Augsburg 1719. koji je na strani 634 o Dubrovniku zabilježio: »Malo se može javiti o vojnom ustrojstvu Republike budući da ona više drži do miroljubivih vještina i trgovanja negoli do vojnog ustrojstva. Ona se, dakle, najviše pouzdava u brojne svoje zaštitnike, ali joj oni pomažu samo toliko koliko joj dopušta njezin interes.«); T. Macan, *Dubrovački barabanti u XVI st.*, »Anali« VIII—IX, Hist. institut JAZU, Dubrovnik 1960/61; V. Vinaver, *Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka*, »Anali« IV—V, Hist. institut JAZU, Dubrovnik 1955/56; I. Mitić, *O Dubrovačkoj Republici kao subjektu međunarodnog prava*, Jug. revija za međ. pravo 3, Beograd 1978; *isti*, *Međunarodni položaj Dubrovačke Republike s obzirom na njezine novčane i druge obaveze prema stranim zemljama*, »Pomorski zbornik« 17, Rijeka 1979; *isti*, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika*, Hist. institut JAZU, Dubrovnik 1973.

2. KOPNENA OBRANA

a) Utvrde i naoružanje

Dubrovačka je država za vrijeme od četiri i pol stoljeća svojega samostalnog opstanka naročitu pažnju obraćala utvrđenjima svojih gradova i svog teritorija. Utvrđenja su građena ne samo radi obrane gradova od neprijateljskog opsijedanja već i za obranu seljaka od pljačke okolnih vladara i gusara. Smislom za štednju stari su Dubrovčani, gdje god tje to bilo moguće, izbjegavali rušenje starih utvrda, već su samo nadograđivali i usavršavali prema ondašnjim vojnim i obrambenim potrebama.

Dubrovnik je po svom opsegu mali grad, opasan zidinama i utvrdama koje tvore nepravilan peterokut. Utvrđenja se sastoje od glavnog tvrđavnog zida s utvrdama, koji okružuju sav grad, od predziđa s kosinama i jarka koji opkoljava glavni gradski zid sa strane kopna. Grad brane dvije jake odvojene tvrđave: Lovrijenac na zapadnoj i Revelin na istočnoj strani. Zidine na kojima se gradilo stoljećima duge su nešto manje od 2 kilometra, a potječu iz XIII. stoljeća. Sadašnju jačinu i glavne oblike prema kopnu dobile su od sredine XV. do druge polovice XVI. st., a prema moru do druge polovice XVII. stoljeća. Veliki potres iz 1667. g. nije ih znatnije oštetio. Zidine su uglavnom sačuvane sve do današnjih dana u prvobitnom obliku.

Nakon kupnje Pelješca u prvoj polovici XIV. st. Dubrovnik je u vrlo kratkom vremenu učinio nekoliko važnih zahvata na tom području. Gradnjom obrambenog zida, takozvanog Velikog zida, dužine oko 1200 m bio je odijeljen Pelješac od zaleđa, a glavne točke obrane bile su Kaštel u Stonu, utvrde Koruna u Malom Stonu i Podvzid u srednjem dijelu zida, na vrhu brda. Na rubnim točkama Velikog zida, na predjelu prevlake, osnovana su sredinom XIV. stoljeća dva grada, Ston i Mali Ston, koji se posebno utvrđuju i povezuju cestom. Ston je za dubrovačku vladu po važnosti bio drugi grad Republike, te je bio veoma značajna utvrda koja je branila pristup iz srednje Dalmacije i ušća Neretve u središnje područje Dubrovačke Republike. Stonska utvrda i sav utvrđeni pojas od Stona Velikog do Malog branili su prilaz na poluotok Pelješac i tako ga štitali od provala s kopna. Utvrde u Stonu bile su potrebne i kao utočište tamošnjim stanovnicima u slučaju opasnosti i da se čuvaju solane, koje su svojom velikom proizvodnjom soli predstavljale važan izvor dubrovačkog prihoda. Sve su to bili razlozi koji su utjecali na Dubrovčane da od prvog dana svoje vladavine nad Stonom njegovoj obrani i njegovim utvrđenjima posvete veliku pozornost i da za to ulažu znatna materijalna sredstva.

Nakon gradnje glavnih utvrda u Stonu za obranu Pelješca i Slanskog primorja na zapadnom dijelu svojega područja, počinje se Dubrovnik širiti prema istoku. U prvoj polovici XV. st. Dubrovčani kupuju istočnu polovicu Konavala i zapadni dio zajedno s područjem Cavtata. Glavna utvrđena točka svekolikog kraja nalazila se u Sokolu, koji je smješten u središnjem, sjevernom dijelu Konavala. Prvi dokumentirani spomen Sokola potječe iz kraja XIV. st. (1391 g.). Podignut je na teško pristupačnom mjestu, a imao je posebno značenje i ulogu u obrani Konavala. Da bi se seljaci, stanovnici Konavala, zaštitili u slučaju opasnosti određena su, sredinom XV. st., osim utvrde Sokol, još dva mjesta za zbijeg: jedan u jugoistočnom dijelu Konavala, u Moluntu, a drugi u jugozapadnom dijelu, u Cavtatu. Jedno i drugo mjesto bilo je smješteno na poluotocima koja su se mogla dobro braniti. Cavtat je prema kopnu bio utvrđen zidom i jarkom sagrađenim sredinom prve polovice XV. st., dok je Mo-

lunat utvrđen u drugoj polovici istog stoljeća, prema kopnu zidom i kulama. Potrebno je također spomenuti da su i dubrovački otoci bili utvrđeni raznim utvrdama, a prije svega otoci Lopud i Lastovo, te poluotok Pelješac, radi obrane od gusarskih napada.

U neposrednoj blizini sela Gornji Brgat diže se uzvisina koja se i danas naziva Tumba, a tako se nazivala i u zaključcima dubrovačkog vijeća u XV. st. Ta uzvisina dominira nad cestom i nad dubrovačkom župom, a ima strateški položaj prema hercegovačkoj granici i prema Dubrovačkoj Rijeci. Taj je položaj bio veoma pogodan za obranu i kontrolu pristupa k Bosanci, Dubrovniku, Župi i Rijeci, pa je razumljivo da je bio utvrđivan i imao važnu strategijsku ulogu.²

Svaka novost u utvrđivanju i naoružanju koja bi se pojavila u Evropi vrlo brzo se primjenjivala i u Dubrovniku. Čim se, u prvoj polovici XIV. st. u Evropi počelo proizvoditi vatreno oružje, Dubrovčani, uviđajući njegovu važnost za svoju obranu, nastojali su da se njime koriste. Vatreno se oružje spominje u Dubrovniku prvi put 1351. g. Pojavom vatrene oružja razne vrste ratnih bacačkih sprava potpuno su izgubile svoje nekadašnje značenje u obrani.³ U osmoj deceniji XIV. st., poslije oslobođenja od vlasti Venecije, u Dubrovniku je vatreno oružje potpuno ušlo u upotrebu, pa su u tom smislu Dubrovčani u vrlo malom zakašnjenju od ostale Evrope. Najstarije vijesti o topovima u Republici govore i o njihovoj izradi u samom Dubrovniku. Tada su se počele kovati željezne lumbarde, a od drugog desetljeća XV. st. lije se brončana artiljerija. Pod općim nazivom bombarde podrazumijevali su se topovi srednje veličine (dugački do jedan metar s promjerom cijevi od 20 cm), pored malih i velikih bombarda. U prvo vrijeme Dubrovačka Republika nije imala posebne majstore, borbardijere za izradu vatrene oružja, već je to bio uzgredan posao ljudi koji su se bavili drugim obrtima. Tek početkom XV. st. uvedena je u Dubrovniku služba stalnih borbardijera, što ukazuje na sve veću upotrebu vatrene oružja i želju dubrovačke vlade da dubrovačka država bude uvijek opskrbljena dovoljnim brojem topova i da se njihova kvaliteta poboljšava. Bombardijeri su obično bili stranci koji su prilikom stupanja u službu Republike sklopili s dubrovačkom vladom poseban ugovor za određeno vrijeme. Radionica bombardijera nalazila se u Pilama, ispod Lovrijenca, a spominje se 1411. g. Godine 1492. uređuje se nova lijevaonica topova u tvrđavi Revelin. Tu lijevaonicu preuzima 1504. g. majstor Ivan Rabljanin, te su u njoj saliveni najljepši primjerci dubrovačke artiljerije. Ta je lijevaonica porušena zbog pre-

² L. Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, JAZU, Zagreb 1955; *isti*, Stonske utvrde, »Anali« III, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1954; *isti*, Utvrđenja i regulacioni plan Cavtata, »Anali« XII, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1970; *isti*, Tvrđava Sokol u Konavlima, »Anali« X—XI, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1962/63; *isti*, Tumba, »Anali« VI—VII, Hist. inst., JAZU, Dubrovnik 1957/59; P. Glunčić, Iz prošlosti grada Stona XIV—XIX veka, Spomenik 61, SANU, Beograd 1961; M. Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike, Zagreb 1980.

³ Gj. Petrović, O vatenom oružju u Dubrovniku u XIV veku, Vesnik vojnog muzeja 15, Beograd 1969, str. 59—93; *ista*, Ratne sprave XIV veka prema dubrovačkoj arhivskoj građi, Vesnik vojnog muzeja 16, Beograd 1970, str. 37—76. (U Dubrovniku su u XIV. st. korištene tri vrste bacačkih sprava: spirange, mangani i trabuki, te veliki samostreli namijenjeni za gradske zidine.); A. Kapor, O naoružanju grada Korčule od početka XIII do početka XIX vijeka, Mornarički glasnik 1, Beograd 1978, str. 112 (Neka hladna ofenzivna oružja, karakteristična već za prve početke naoružanja; balestre, strijele, koplja, helebarde i druga, iz naoružanja konačno izlaze tek u XVII. st.); G. Skrivanić, Prilog o izradi i nabavci štitova u Dubrovniku, Vesnik vojnog muzeja JNA 5, Beograd 1958. (Isporuka štitova u XV. veku).

gradnje Revelina 1539. g. U idućim stoljećima ta je produkcija opala a početkom XVII. st. potpuno je zamrla, jer su se potrebni topovi uvozili. S vremenom su se u Dubrovniku nazivali bombardijerima ne samo osobe koje su izrađivale topove, već i oni koji su se služili topovima. Karakteristično je za dubrovačku artiljeriju da je ona služila samo za defenzivne svrhe, što je i razumljivo kad se uzme u obzir činjenica da je Dubrovnik proširenje svojega teritorija postizavao ugovorima i kupovinom, a ne ratovima. Duge i teško štice dubrovačke granice nužno su uvjetovale, radi obrane i sigurnosti, proizvodnju hladnog oružja kojim je Republika naoružavala svoje podanike. Majstori proizvođači te vrste oružja bili su u XV. st. oklopari, štitari, oni koji prave buzdovane, mačeve, balistre, ratne sprave za bacanje kamenja i strijele. Oni su uzimani u državnu službu, davane im radionice i godišnja plaća. Krajem XV. i početkom XVI. st. oni se sve više počinju baviti proizvodnjom različitih vrsta topova.⁴

Najveći dio artiljerije koje je posjedovala Dubrovačka Republika služio je za naoružanje grada Dubrovnika, a zatim Stona, tvrđave Soko, te drugih manjih utvrđenja. U samom Dubrovniku artiljerija je do XV. st. bila smještena u razna skladišta, te je u slučaju opasnosti bila izvučena na položaje. Prema propisu iz 1524. g. cjelokupna artiljerija Dubrovačke republike sastojala se od 435 komada različitih kalibra i vrsta. Od navedenog broja bilo ih je u Stonu 119, većinom manjeg kalibra, a u tvrđavi Soko u Konavlima 13 komada artiljerije, dok se ostali dio artiljerije nalazio u Dubrovniku. U istom popisu je naznačeno da je broj pušaka bio relativno malen, jedva oko 300, podijeljenih na razna mjesta u Dubrovniku i Stonu. U jednom izvještaju koji potječe pet godina kasnije (1529. g.) nalazimo u samom Dubrovniku 441 komad artiljerije i 410 pušaka. Prema inventaru tvrđave Korune nad Malim Stonom, iz 1678. g., na njezinim zidinama i utvrdama bilo je postavljeno 12 topova razne veličine. Prema posljednjem sačuvanom popisu dubrovačke artiljerije iz 1786. g., koji se odnosi samo na Dubrovnik, izlazi da su se u to vrijeme nalazila na dubrovačkim zidinama 123 topa. Od ručnog, vatrenog oružja popis navodi 500 novih pušaka s bodovima (bajonetama), 209 starih pušaka na kremen, 1140 velikih pušaka na miću (stijenj), 1965 običnih pušaka na miću i 50 mušketa s pištoljem, te izvjesnu količinu pokvarenih, starih pušaka i puščanih cijevi. Prilikom dolaska Francuzi su u gradu Dubrovniku našli 133 brončana i mnogo željeznih topova.⁵ Budući da je Dubrovačka Republika bila u veoma bliskim pomorsko-trgovačkim i političkim odnosima s Napuljskom Kraljevinom, nazvanom i Kraljevstvo Dviju Sicilija, dubrovačka je vlada svu potrebnu vojnu opremu, barut, olovo i ostali materijal koji se nije izrađivao u domaćim radionicama nabavljala uglavnom iz te susjedne zemlje.⁶

⁴ M. Dinić, Prilozi za istoriju vatrene oružja u Dubrovniku i susjednim zemljama, knj. 83, SANU, Beograd 1934, str. 58—59. (Vatreno oružje pojavljuje se u Firenci 1326. g., u Francuskoj i Engleskoj 1338. g., a u Njemačkoj 1346. g. Prvi stalni bombardijer u Dubrovniku bio je magister Lillus iz Apulije 1410—1416. Topovi su rađeni od bronce te legure bakra i kalaja a imali su, pored bombarde i razne druge, većinom talijanske nazive.); Gj. Petrović, Dubrovačko oružje, Vesnik vojnog muzeja 22, Beograd 1976, str.127; isto, Magister Johannes — Zoane oklopar Dubrovačke Republike (1433—1456. g.), Vesnik vojnog muzeja 18, Beograd 1972, str. 84; N. Božanić-Bezić, Majstori oružja, štivani, kovači i ljevači topova od XIII do XVIII st. u Dalmaciji, Vojnopomorski ogledi 1, Vojnopomorski muzej Split 1966; D. Dinić-Knežević, Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku, »Anali« XVIII, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1980; D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI st., JAZU, Zagreb 1951.

⁵ *Guardie ed armamento*, sv. 1 (Vacchetta Armamento, 1523), str. 1—77; isto, sv. 2 (Inventarii delle armi e munizioni dell'armamento 1614), str. 1—79; isto, sv. 28 (Scri-

Već su ranije razni autori, a posebno L. Beritić, u svojim radovima pisali o utvrdama i naoružanju dubrovačke države, pa smo iz tog razloga taj dio dubrovačke obrane iznijeli u najkraćim crtama, kako bismo mogli bolje prikazati vojnu organizaciju i pomorsku obranu Republike, što je i cilj ovoga rada.

b) Organizacija obrane grada Dubrovnika

Razdoblje mletačke vrhovne vlasti nad Dubrovnikom do 1358. g. ostavilo je dubok trag na državno i upravo uređenje dubrovačke države. Slične ustanove u Dubrovniku i u Veneciji potječu iz same činjenice da je osnova dubrovačkog zakonodavstva postavljen Statutom iz 1272. g., za vladavine mletačkog kneza u Dubrovniku. Za vrijeme te vladavine u Dubrovniku kao i u Veneciji postojali su »čuvari noći« i »upravitelji arsenala«. Iz XIV. st. (1340. g.) potječe podatak da su grad Dubrovnik čuvali na uobičajeni način 6 kapetana i 50 stražara koji su primali određenu plaću i da je grad bio podijeljen na »seksterije«. Kapetani su se birali iz redova plemića te su morali sa svojim vojnicima čuvati sva važna mjesta po zidinama i u gradu. Nadalje iz istog vremena potječu i podaci da su građani bili dužni vršiti stražu u gradu. Straže su davale obrtničke bratovštine dok su vlastela bila oslobođena. Samo bi neke od njih općinska uprava izabrala za kapetane straža. Red kojim su obavljale službu različite bratovštine vršio se po točnim odredbama koje su se povremeno mijenjale. Najstarija od tih odredaba pod nazivom »Odredbe o čuvanju grada« (»Ordines super custodiam civitatis«) potječe iz 1346. g.⁷ Sve te ustanove i organizaciju preuzela je dubrovačka vlada poslije oslobođenja od Venecije i prilagodila ih potrebama svoje samostalne države.

Poslije odlaska mletačkog kneza i stjecanja nezavisnosti Dubrovnik je nastavio svoj zakonodavni rad donoseći nove propise u posebne zbirke, koje se nastavljaju na ranije statutarne odredbe, te predstavljaju odraz unutrašnje i

---

vano dell'armamento dell' anno 1603), str. 18; Historijski arhiv u Dubrovniku kao i sve ostale arhivske bilješke za ovu radnju. G. Luccari, Copioso ristretto degli anuali di Ragusa, Ragusa 1790, str. 282 (L'armamento); L. Beritić, Dubrovačka artiljerija, Vojni muzej JNA, knj. 3, Beograd 1960, str. 13—164. (Oko 1400. g. postoje dvije osnovne vrste vatrenog oružja, topovi za kamene i olovne kugle. U XVI. st. bili su ovi nazivi za dubrovačke topove: bombarde, bombardele, pedrijere za kamene kugle, zatim kolubrine, falkoneti, spingarde i drugi. Za pojačanje utvrda i lijevanje topova uzet je u dubrovačku službu 1461. g. poznati majstor Michelozzi, a 5 godina kasnije P. Miličević koji je služio Republici 50 godina.)

⁶ V. Vinaver, Dubrovačka nova ekonomska politika... sp. dj., str. 444. (Velike su nabavke oružja u Dubrovniku izvršene u vremenu od 1593. pa do 1641. g., kao i u XVIII. st. Veliko skladište oružja bilo je u arsenalu. Godine 1610. izgorjelo je skladište oružja.) I. Mitić, O političko-ekonomskim vezama između Dubrovačke Republike i Napulja, Pomorski zbornik« 7, Zadar 1969; isti, Prilog proučavanja odnosa Dubrovnika i Sicilije od druge polovine XIV do početka XIX. st., »Anali« XVIII, Zavod za pov. znanosti IC.JAZU, Dubrovnik 1980.

⁷ *Monumenta historico-iuridica*, Liber Statutorum civitatis Ragusii (1272. g.), JAZU knj. IX, Zagreb 1904 (Lib. II, cap. X »Sacramentum custodum noctis«. Ovdje se navode dužnosti i obveze ovih čuvara. Lib. II, cap. XIV »Sacramentum pitantarii et custodum arsena«. U ovom se poglavlju govori o admiralu, zapovjedniku arsenala.); A. Solovljev i M. Peterković, Istorijsko-pravni spomenici, knj. I, Dubrovački zakoni i uredbes, SANU, Beograd 1936 (Liber Omnium Reformationum Civitatis Ragusii, cap. 2, str. 13 »De custodia civitatis« iz 1340. g.); K. Kovač, Crtrice o statistici i o vojničkim ustanovama u Republici Dubrovačkoj, Glasnik Zemaljskog muzeja BH, knj. 28, Sarajevo 1917, str. 303—310.

vanjske samostalnosti grada Dubrovnika i Dubrovačke Republike.⁸ Poslije oslobođenja od Venecije u Dubrovniku nije postojala neka posebno organizirana vojna služba, već su postojale samo gradske straže. U najstarijim knjigama zaključaka Vijeća imamo mnogo podataka o postepenoj organizaciji vojne službe u Dubrovniku. U toku vremena te su se odredbe mijenjale i usavršavale, ali je osnovno bilo da Dubrovnik nije imao stajaću vojsku, a služba je u vojsci bila obavezna u prvom redu radi održavanja straža u mirno doba i radi opće mobilizacije u slučaju vanjske opasnosti, što je ostalo uglavnom nepromijenjeno sve do ukinuća Republike.

Slično kao i u Veneciji, redarstvenu sudbenost u Dubrovniku, po odredbi donesenoj početkom listopada 1358. g., dakle poslije stjecanja samostalnosti, vršili su takozvani »noćni čuvari mira«, »noćni kapetani« (»Domini de nocte«), koji su bili birani između vlastele s ciljem da nadziru krijumčarenje, unošenje oružja u grad i remećenje noćnoga mira. Oni su bili ovlašteni da uhite i dovedu pred kneza okrivljenu osobu, te su bili oslobođeni od svake kaznene odgovornosti ako su prilikom vršenja svoje službe koga zlostavljali ili ubili, ako bi se krivac odupro njihovim naredbama ili pokušao pobjeći.⁹

Dubrovačka je vlada neposredno poslije stjecanja nezavisnosti poduzimala razne mjere za očuvanje grada ne samo po noći već i po danu, brinula se za obranu gradskih utvrda, te započela organizaciju obrane dubrovačke države. Krajem 1358. g. izabralo je Malo vijeće trojicu plemića da popišu stanovnike grada i dubrovačkog bližeg područja, a 1380. g. određeno je to isto za otoke i najstariji teritorij Dubrovnika (Astareju). Dubrovačka se vlada zanimala za broj svojih podanika pretežno iz vojničkih razloga, jer je u državi bila određena, prema potrebi, opća vojna dužnost prema kojoj je svaki sposoban podanik od 20 do 60 godina, izuzev plemića, bio dužan da bude vojnik u slučaju opasnosti. Povremena vojna obveza po teritorijalnom principu odnosila se na seljake i na građane, a očitovala se u naizmjeničnom, a prema potrebi i u izvanrednom dnevnom i noćnom stražarenju. Građani i seljaci Konavala, Župe, Rijeke, Pelješca i otoka tvorili su noćne i dnevne straže, domaću povremenu vojsku, koja je bila plaćena za vrijeme stražarenja, a nalazila se pod zapovjedništvom određenih plemića, kapetana, starijih od 30 godina. Dubrovačka je država u normalnim prilikama, osim tih stražara, imala i domaću stalnu vojsku do 300 vojnika koji su se zvali »sodati« (soldati), a koji su bili u stalnoj državnoj službi. Njih je dubrovačka vlada upotrebljavala u razne svrhe: za čuvanje utvrda, kao čuvare tamnica i lazareta, kao straže u Dvoru, u luci, na gradskim vratima, te kao pratioce dubrovačkih poklisara s Ploča do turske granice na Ivanici. Dubrovački su soldati držali straže na određenim važnijim mjestima,

⁸ B. Nedeljković, *Liber viridis*, SANU, Beograd 1984. g. (Zakonske zbirke koje obuhvaćaju period od 1358. do 1460. g.); *Liber croceus*, sv. 21/1, br. 50, I—II (Zakonska zbirka za razdoblje od 1460. do 1808. g.).

⁹ Leggi e istruzioni, XXI/1, br. 21, 22 (»Libro della Scorovaita« 1644. i 1673. g. — Knjige sadržavaju popis obveznika za noćnu ophodnju iz dubrovačkih građanskih i pučanskih bratstava. Svaki obveznik išao je 10 puta mjesečno u ophodnju, a zatim je bio slobodan pola godine.); K. Kovač, sp. dj., str. 305 (Tabela »guardie noturne« i »Scorovaita«); Ž. Muljačić, *Scorovaita* — »noćna ophodnja«, Zbornik za filozofiju i lingvistiku, knj. IV—V, Novi Sad 1961/72, str. 217—244 (Riječ je česta u dokumentima XIV. st., a kasnije postaje sve rjeđa. To je bila posebna vrsta straže koja je kontrolirala gradski red i mir, te jesu li stražari na svojim mjestima.); K. Vojnović, *Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke*, »Rad« 108, JAZU, Zagreb 1892, str. 56; S. Skurla, *Ragusa, cenni storici*, Zagreb 1876, str. 35, 44, 49; I. Mitić, *Jadranske republike Dubrovnik i Venecija*, čas. »Dubrovnik« 4, Dubrovnik 1964, str. 39.

a u slučaju opasnosti dovođen je u grad veći broj naoružanih seljaka iz okolice, te se na taj način pojačavala gradska straža, a naoružani bi bili i ljudi u samom gradu. Tvrđavu Lovrijenac, osim plaćene dvojice vojnika, čuvali su krajem XIV. st. i građani naizmjenično (5 građana), koji bi svake večeri dolazili na stražu. Kasnije se broj plaćenih vojnika, soldata, na Lovrijencu postupno povećavao do 24. Ovom je utvrdom zapovijedao kapetan ili kaštelan, biran između vlastele, obično na mjesec dana.¹⁰

Dubrovačka se vlada također brinula da se njezini podanici vježbaju oružjem, te je u tu svrhu odredila 1419. g. mjesto za vježbe, streljanu (»bersaglio«) na današnjem dijelu Pila, zvanom Brsalj. Već 1380. g. dubrovački je Senat zaključio da se popišu svi strijelci (»ballistari«) i odredio da moraju svi podanici od 16 do 40 godina starosti svakog blagdana sudjelovati na vježbama. Na tim vježbama gajio se i razvijao borbeni duh. Osim toga i ustrojstvo dubrovačke vojske, koja se mobilizirala samo kad se ukaže potreba, zahtijevala je ipak da njezini obveznici budu donekle uvježbani u upotrebi oružja. Na dan sv. Vlaha priređivale su se velike vojne parade, na kojima su sudjelovali naoružani članovi dubrovačkih bratovština.¹¹

Prema tome već od samog početka postojanja samostalne dubrovačke države ona nije imala stalnu vojsku sastavljenu od vlastitih podanika, svih vojnih obveznika, već je određeni broj svojih podanika, prema potrebi uzimala u službu kao vojnike (soldate) uz određenu plaću, dok su svi ostali vojni obveznici bili dužni da naizmjenično, prema potrebi, u većem ili manjem broju, stražare po noći ili po danu. Vojna se mobilizacija provodila samo u slučaju vanjske opasnosti, pa kad bi ta opasnost prošla, podanici pozvani pod oružje bili bi otpušteni.

Krajem XIV. st. dubrovačka je vlada radi osiguranja i jače obrane svoje zemlje uz domaće stražare i plaćene vojnike (soldate) prihvatila i ustanovu plaćenika, takozvanih »barabanata«, stranih izvježbanih vojnika koji su dolazili pretežno s hrvatskog i ugarskog područja. Tako su od tog vremena plaćeničke snage u Dubrovniku sačinjavali određeni broj redovite vojske (spomenutih soldata), zatim »barabanti« i »bombardieri« (topnici) koji su također dolazili iz istog područja kao i »barabanti«, samo je među njima bilo i dosta domaćih ljudi, pretežno raznih dubrovačkih obrtnika. U prvom redu stalna služba »barabanata« u Dubrovniku, kao i u Stonu, bila je stražarska. Oni su stražarili kod gradskih vrata, a najviše je »barabanata« bilo (oko 20) na vratima od Pila i po zidinama. Pored ovog vojničkog posla »barabanti« su zatvarali okrivljenike, vršili pljenidbe, suzbijali krijumčarenje, te obavljali uličnu redarstvenu službu. Uz to glavno zanimanje, oni su se bavili i raznim obrtima kao što su bili

¹⁰ *F. de Diversis*, Opis Dubrovnika, čas. »Dubrovnik« Dubrovnik 1973, str. 39—41 (O sedmoj službi koja se brine o čuvanju cijeloga grada, gl. XI); *K. Vojnović*, Sudbeno ustrojstvo ... sp. dj., »Rad« 103, Zagreb 1891, str. 35, 42, 48 (Veliko je vijeće od 1358. g. bilo izborno tijelo svih državnih službenika. Svi gradski magistrati bili su izabrani u XII. mjesecu i svečano nastupili službu 1. I.); *V. Foretić*, Povjest Dubrovnika do 1808. g., knj. I, Zagreb 1980, str. 151, 274; *G. Škrivanić*, Organizacija srednjovekovne vojske u Srbiji, Bosni i Dubrovniku, Vojnoistorijski glasnik 1, Beograd 1967, str. 159—164 (O dubrovačkoj vojsci); *T. Macan*, Podlisje dubrovačko (Soldati Dubrovačke Republike u knjizi i seoskoj predaji), Dubrovački horizonti 20, Zagreb 1979, str. 58—61.

¹¹ *M. Petković*, Prilog proučavanju fizičke kulture u Dubrovačkoj Republici, čas. »Dubrovnik« 1, Dubrovnik 1967, str. 108—112; *G. Škrivanić*, Prilozi proučavanju junačkih igara u srednjovekovnom Dubrovniku, Srbiji i Bosni, Vesnik Vojnog muzeja JNA 2, Beograd 1955, str. 174—180.

kovački, cipelarski, sedlarski i drugi. Dubrovački su »barabanti« bili naoružani hladnim i vatrenim oružjem, a vlasti u Dubrovniku redovno su ih opskrbljivale salitrom i sumporom te ostalim sirovinama, od kojih su oni pravili puščani prah. Barabanti nisu imali točno određenu plaću, već je ona ovisila o životnim troškovima i raznim drugim potrebama. Njima su zapovijedali desetnici koji su bili na čelu jedinice — desetine, dok su kapetani bili zapovjednici na pojedinim stražarskim mjestima kojih je bilo oko 6 do 7, kao što su to bila mjesta: Ploče, Pile, Placa i druga, dok su u Stonu bili jedan do dva zapovjednika. Vrhovni zapovjednici barabanata bili su trojica »providura straža i naoružanja«, a osim njih i nastojnici balistara (strijelaca) »officiales balistrariorum«, koje bi izabrala dubrovačka vlada da ih uvježbaju. U nekim slučajevima barabanti su bili pod posebnim zapovjednicima, tako da su oni u noćnim ophodnjama bili podložni zapovjednicima noći, a ako su se nalazili na brodu, brodskom zapovjedniku.¹²

Sredinom XV. st. dubrovačka je vlada odredila bolje čuvanje i obranu grada na način da preko 30 barabanata po noći čuva gradske zidine, a ostali su bili dužni služiti noćnim kapetanima. Po danu je preko 20 barabanata imalo čuvati vrata od Ploče, a 6 ona od Pila, dok su ostali bili dužni biti pred Kneževim dvorom na službi knezu, kriminalnim sucima i noćnim kapetanima. Tom je prilikom bilo određeno da svakih 5 godina dubrovački Senat popiše svu vlastelu stariju od 35 godina, te između njih izabere svaki mjesec 5 plemića koji su bili dužni po noći stražariti uz mjesečnu plaću od 5 perpera. Osim toga bilo je utvrđeno da se popišu svi stanovnici od 20 do 60 godina starosti radi vršenja straža po smjenama. Radi boljeg upoznavanja i vršenja noćnih straža bilo je određeno 1487. g., od strane noćnih kapetana, kneza i Malog vijeća, da se sastavi zbornik svih naredaba koje se odnose na čuvanje grada, i da plemić koji zapovijeda posadom utvrde Lovrijenac bude izabiran svaka dva mjeseca od Velikog vijeća, te da ne smije primiti nikoga u utvrdu osim za nvolju liječnika, svećenika i brijača pod prijetnjom 6 mjeseci zatvora i lišenja svih službi kroz 3 godine. Budući da su se u to vrijeme, u drugoj polovici XV. st., proširili i razgranali administrativni poslovi oko održavanja dubrovačke obrane, dubrovačka je vlada odredila da se izabere 6 službenika s istom plaćom, i to tri za popis oružja, a druga tri za isplatu barabanata, topnika, vojnika i ostalih sudionika u obrani Dubrovnika. Krajem XV. st. Senat je odredio da se ubuduće izmjene noćnih straža imaju vršiti ispred Luže, gdje ujedno i upravitelji straža trebaju da vrše smotru stražara prije noćne ili dnevne ophodnje grada. Smjena noćne straže imala se obaviti u dva sata poslije pola noći u ljetnim mjesecima, a u tri sata u zimskim. Za vrijeme noći nitko se nije smio kretati po gradu bez svjetla, a s oružjem ni po noći ni po danu bez posebne dozvole.¹³

¹² T. Macan, Dubrovački barabanti u XVI st., »Anali« 8/9, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1960, str. 301—305 (Autor navodi da se broj barabanata u Dubrovniku kretao između 80—100, a u Stonu od 20—30 ljudi. U posebnim prilikama i opasnostima dubrovačka je vlada uzimala više barabanata i do 200, a najviše do 400. Pošto mine opasnost, bili bi otpušteni izvanredno unajmljeni barabanti, a u službi bi ih ostao samo potreban broj.); V. Foretić, Odnosi Dubrovnika sa sjevernom Hrvatskom, s posebnim osvrtom na Varaždin, Varaždinski zbornik, Varaždin 1983, str. 470.

¹³ Liber croceus, sv. 21/1, br. 50, knj. I, str. 10 (Tri su se službenika zvali »Officiales de scripta armamenti«, a druga tri »Officiales de pagamento«); isto, str. 81 (1467. g. donesena je naredba o čuvanju grada »Ordo factus ud providendum super custodiis Civitatis Racusii«); isto, str. 117 (2. XII. 1476. g. donesena je nova odredba pod nazivom »Ordo super guardiis Civitatis«); isto, str. 182 (28. V. 1487. g. donesena je ponovo odredba o čuvarima noći); K. Vojnović, Sudbeno ustrojstvo Republike

U vezi spomenute stare »Luže« treba reći da je ona sagrađena 1356. g., u isto vrijeme kad i stara crkva sv. Vlaha. Sa zapadne strane te crkve podignuta je Luža ili trijem četvrtastog oblika sa zidom naokolo, sa dva ulaza i izlaza. Sve do 1707. g. Glavna gradska straža bila je u Luži, koja se zapravo nalazila na mjestu današnjeg stepeništa pred crkvom sv. Vlaha. Godine 1706. ta je crkva izgorjela, te je radi preorijentacije pročelja nove crkve morala biti uklonjena stara Luža, mjesto dotadašnje glavne straže u Dubrovniku. Za novo sjedište glavne straže određeno je mjesto na kojem se nalazila zgrada u kojoj je boravio upravitelj arsenala, pa je tamo i premještena 1708. g. Tim je glavna straža u Dubrovniku dobila ugledno i nadasve prikladno mjesto uz zgradu carinarnice i uz onu Velikog vijeća, pa se time značenje stražarske lože u potpunosti podudaralo s njezinim istaknutim urbanističkim položajem. Portal dubrovačke glavne straže nosi na zaključnom kamenom luku glavu dubrovačkog barabanta koja se do danas sačuvala.¹⁴

Radi daljeg jačanja obrane Dubrovnika i njegove najbliže okolice dubrovački je Senat odredio krajem 1532. g. da se unovači na otocima 100 osoba, mlađih godina, za sve potrebe grada. Oni su sa svojim desetarima bili podijeljeni za noćne i dnevne stražare, i to pretežno na vratima, trgovima, utvrdama, zidinama, te na drugim mjestima, prema potrebi i po nahođenju upravitelja straža. Nadalje je bilo određeno da se utvrde vrata od Pila i da se poruše svi nepotrebni zakloni oko zidina, kako bi se grad lakše branio u slučaju potrebe, te da se odrede od strane Velikog vijeća tri plemića koji će pregledati grad i popisati sve nedostatke koji se odnose na obranu. Iste je godine Senat odredio da se primi u službu 30 vojnika sa dubrovačkog teritorija, koji će se nalaziti u stalnoj državnoj službi uz utvrđenu godišnju plaću. Radi zavođenja strože discipline u vezi s čuvanjem grada, bili su ovlaštteni providuri straža (upravitelji) da mogu izricati kazne u iznosu od 25 penpera i dva mjeseca zatvora, kako plemićima tako i pučanima zbog neizvršenja njihovih dužnosti. Zbog pomanjkanja barabanata Senat je početkom 1534. g. ovlastio kneza i Malo vijeće da uruči 300 dukata Dubrovčaninu Mihu Putnikoviću radi pribavljanja za potrebe Dubrovnika 60 barabanata, te da navedeni iznos upotrijebi za prvu njihovu plaću.¹⁵ Godine 1597. vršeni su popisi vlastele radi odabiranja kapetana. Četa od 100 vojnika držala je tada Ploče, Pile, Puntu, Peskariju, Lužu i utvrdi Lovrijenac, ali je na zidinama još uvijek bilo premalo vojnika. Novi su propisi u vezi s obranom grada donošani uvijek u vezi sa određenim političkim prilikama, pa je u slučaju opasnosti dovođen u grad veći broj naoružanih seljaka iz okolice kako bi se pojačale straže i popravljale zidine. Naročito je bio živ vojni rad oko 1611—1612. g., a 1617—1618. g. gotovo je sav grad bio pod oružjem. Uzbune

Dubrovačke, »Rad« 103, JAZU, Zagreb 1891, str. 34; *isti*, sp. dj., knj. 114, Zagreb 1893, str. 16.; B. Nedeljković, *Liber viridis...*, sp. dj., str. 182 (Cap. 232 — 6. 11. 1428. g. »Ordo pro neutrali custodia civitatis«).

¹⁴ L. Beritić, Zgrada Luža, historijski podaci o njoj ulozi, »Dubrovački vjesnik« 356, Dubrovnik 1957; A. Vučetić, Sv. Vlaho u Dubrovniku, Dubrovnik 1924; S. Razzi, *La storia di Ragusa*, Dubrovnik 1903, str. 180 (Plaća gdje se nalazi Orlandov stup nazivala se prije »piazza del mercato«, a poslije sve do ukinuća Republike »piazza della loggia«.); V. Foretić, Zgrada glavne straže u Dubrovniku, *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 52, Split 1949; C. Fisković, Barokni urbanistički zahvat sred Dubrovnika, »Anali« 19/20, Zavoda za pov. znanosti IC, JAZU, Dubrovnik 1980, str. 108.

¹⁵ *Cons. rog.*, sv. 41, str. 77, 80, 139 (Odredbe Senata iz 1532. g.); *isto*, sv. 41, str. 274 (Odluka Senata od 31. I. 1534. g.); *isto*, sv. 59, str. 82 (20. IV. 1630. g. obraća se vlada ugarsko-hrvatskom kralju molbom da dopuste nabavu barabanata.)

su davane kad bi se približila neka ratna flota, pa i kad bi se turske trupe nakupile u Neretvi, ili Herceg-Novom. U vezi sa što efikasnijim reguliranjem obrane, dubrovački je Senat donio i uredbu od 1624. g. kojom je odredio novi broj vojnika na utvrđenjima, način pozivanja pojačanja od 600 seljaka u slučaju opasnosti, te brzog i efikasnog stanja uzbune i pripravnosti za obranu.¹⁶

Početakom XVII. st. vojni su troškovi Dubrovačke Republike sačinjavali otprilike 1/3 svih efektivnih državnih izdataka, jer se u to vrijeme znatno trošilo na njezinu obranu. Bez obzira na čuvanje stroge neutralnosti u međunarodnim odnosima, dubrovačka je država navedeni iznos trošila za održavanje jedne relativno male vojne snage, potrebne uglavnom za održavanje javnog reda i mira. Najveći dio troškova odlazio je za plaćanje stalnih vojnika; barabanata, bombardijera i druge redovne straže u Dubrovniku i Stonu, dok je jedan manji iznos bio izdavan za troškove naoružanja, utvrda i ljudi, te za oboružavanje brodova. Troškovi održavanja vojske u Dubrovniku i Stonu iznosili su ukupno preko 42.000 perpera godišnje u prosjeku od 1610. do 1619. g. Najveći dio troškova odlazio je za održavanje 100 vojnika u Dubrovniku koji su nadzirali i čuvali gradska vrata i zidine, zatim za drugih 100 vojnika koji su čuvali javne zgrade i glavne prometnice oko samog grada, te za treću skupinu od 100 vojnika određenih da brane tvrđave Dubrovnika, posebno tvrđavu Lovrijenac, koja je ujedno služila i kao zatvor. Od spomenutog iznosa oko 11.800 perpera bilo je prosječno godišnje utrošeno na 100 vojnika i barabanata koji su boravili u Stonu i čuvali tvrđave Malog i Velikog Stona. Što se tiče troškova naoružanja, uključujući i naoružanje brodova, bio je iznos dosta ograničen na 2.000 perpera (1615. g.), odnosno otprilike 4,5% svih troškova za vojsku. Potrebno je također spomenuti da je Dubrovačka Republika imala početkom XVII. st. oko 500 raznih topova, te oružja i vojnih potrepština deponiranih u arsenalu za naoružanje 4.000 ljudi u slučaju potrebe. Glavni izvori opskrbe oružjem bili su u Italiji, odnosno Napuljskoj Kraljevini, gdje su izvršene masovne kupovine 1593 i 1605. g.¹⁷ Sličnu sliku vojnoobranbenog stanja Dubrovačke Republike nalazimo i u jednom izvještaju iz 1624. g., koji se nalazi u nacionalnoj knjižnici u Veneciji. U tom izvještaju se između ostalog navodi da Republika ima 300 stalnih, plaćenih vojnika, računajući među njima barabante i bombardijere, te da može pozvati pod oružje 4.000 vojnika u slučaju potrebe, jer za njih ima u skadištima dovoljno oružja. Također se u tom izvještaju spominje da dubrovačka država posjeduje 500 topova u gradu i po raznim utvrdama duž teritorija Repu-

¹⁶ *Manueli pratici del Cancelliere*, XXI/1, br. 20 («Elezioni di Capitani di Notte, 1609—1667». Kapetani noći birali su se između plemića i to 6 svakog mjeseca.); *isto*, br. 21 («Libro delle Scorovaita 1644». — Noćne ophodnje određivale su se prema bratovštinama, osobe su bili pučani i bili su u službi samo jedan dan, odnosno noć. Obično bi ista osoba došla ponovo na red svakih 6 mjeseci, a uzimano je za svaku noć 20—25 osoba.); *isto*, br. 22, (Scorovaita 1673. g. — Poslije potresa i pogibije mnogih dubrovačkih podanika bio je manji broj osoba u noćnoj ophodnji, oko 15 do 17); *Cons. rog.*, sv. 87, str. 115 (17. VIII. 1620. g.). V. *Vinaver*, Dubrovačka nova ekonomska politika ... sp. dj., str. 443—445.

¹⁷ *G. Luccari*, *Copioso ristretto degli annuali di Ragusa, Ragusa 1790*, str. 283, 286 (Početakom XVII. st. šest izabranih plemića otvarali su i zatvarali gradska vrata i vršili noćne straže s barabantima, vojnicima i građanima ... »fanno la guardia di notte con gli Ungheri e soldati della terra e con li Cittadini ...«. Autor spominje u istom značenju i »soldati del paese« kao i »soldati deputati«, odnosno vojnike u službi Dubrovnika i vojnike privremeno upućene na čuvanje straže.); *A. de Vittorio*, *Finanze e monete a Ragusa nell'età delle crisi*, Napoli 1983, str. 105 («La spesa militare«).

blike, koje su opskrbljene sa svim što je potrebno, te da ima skladište za 100.000 stara žita u slučaju da bude opkoljena ili joj bude onemogućen dovoz hrane.¹⁸

Među arhivskim dokumentima nalazimo i podatak da su 1617. g. u Dubrovačkoj Republici isplaćene plaće za 215 stalnih vojnika u koji su broj uključeni barabantni, bombardijeri i vojnici («soldati ordinarii») na području grada, Župe i Konavala, bez vojnika s područja Malog i Velikog Stona s Pelješcem. Dvije godine prije velikog potresa iz 1667. g. taj se broj plaća uvelike povećao tako da je samo na području grada isplaćeno 247 plaća stalnim vojnicima, barabantima i bombardijerima.¹⁹ Nadalje u istoj ovoj seriji dokumenata nalazimo i knjigu o naoružanju Dubrovačke Republike iz 1614. g. («Libro del armamento della Republica di Ragusa»), u kojoj su navedeni podaci o vojnim skladištima na području grada Dubrovnika s popisom robe, oružja i municije koja je u njima smještena na dan 1. siječnja dotične godine. Spominje se glavno skladište u zgradi carinarnice, u tvrđavama Lovrijenac, Sv. Ivan, Revelin i Bokar, zatim u zidinama, vratima od Pila, u tvrđavi Minčeti, u velikom i malom arsenalu, skladište na Ribarnici i naročito ono pod Dvorom, čijom je eksplozijom 1435. teško stradala palača Dvora.²⁰

Već od sredine XVI. st., u vrijeme pojave neke velike vanjske političko-vojne opasnosti, običavala je dubrovačka vlada uzeti privremeno u svoju službu jednu istaknutu vojnu ličnost. Taj vojni stručnjak, kojega su Dubrovčani nazivali »guverner oružja« («il governatore d'armi») bio je zapovjednik dubrovačke vojske i savjetnik vlade u svim vojnim poslovima, te podređen upraviteljima straža («Proveditori delle guardie»). Na položaj guvernera oružja prvenstveno su dolazili domaći ljudi, a u pomanjkanju njih i stranci. U većini slučajeva on je vršio tu dužnost dok je trajala vanjska opasnost i dok ga je dubrovačka vlada smatrala potrebnim. Vojni stručnjak koji je uzet u dubrovačku službu kao guverner oružja bio je smatran i plaćen kao namještenik visokog položaja u Republici. Jedan od istaknutih guvernera oružja u Dubrovniku bio je Dubrovčanin Marin Držić, koji je došao na taj položaj 1645. g. i ostao punih 14 godina, te kroz to vrijeme organizirao dubrovačku obranu i usavršio artiljeriju na dubrovačkim utvrdama. Da bi na području dubrovačke države bilo što više ljudi sposobnih za gađanje, dubrovački je Senat prihvatio prijedlog spomenutog M. Držića da se u Dubrovniku osnuje 1655. g. artiljerijska škola. Za tu školu napisan je i tiskani ispitni program (1666. g.) u kojem se navodi što sve mora znati i koja stvojestva mora imati dubrovački bombardijer. Veliki je

¹⁸ G. Novak, O Dubrovačkoj Republici 1624. g., »Anali« 13/14, Hist. institut JAZU, Dubrovnik 1976, str. 6—15 («Relazione della Republica di Ragusa all'anno 1624.» — Rukopis u »Biblioteca Nazionale di San Marco« u Veneciji.)

¹⁹ *Guardie ed armamento*, IX, sv. 3 («Salari dei soldati e guardie del' 1617.» — Te je godine u mjesecu siječnju bilo kapetana i redovnih vojnika 38, zatim na Punti 11 vojnika, na Pločama 20, na Pilama 19, u tvrđavi Lovrijenac 13, bombardijera 27, barabanata 35, u tvrđavi Soko u Konavlima 10 + 11, kao i na ratnim galijama 31 vojnik, ukupno 215 osoba.); isto, sv. 74 («Pagamento fatto alli soldati ordinari 1665.» — U mjesecu srpnju te godine Dubrovnik je imao 32 barabanta, 49 bombardijera vojnika Punte 11, Peskarije 7, Ploča 14, Pila 12, tvrđave Lovrijenac 38 i Luže 84, ukupno 247 stalnih vojnih osoba.)

²⁰ *Isto*, sv. 43 («Originale dei Armamenti et Arsenale 1614.»); L. Lume, *L'archivio storico di Dubrovnik*, Roma 1977, str. 30. (Autor spominje seriju IX — »Guardie ed armamento« od god. 1524—1808. koja ima 120 svezaka, a nalazi se u Dubrovačkom historijskom arhivu, te navodi da je veoma nesređena i nepotpuna iz kojih se ne mogu utvrditi neke određene činjenice iz vojne i obrambene organizacije Dubrovačke Republike, jer se podaci odnose na plaće vojnika, oružanje, inventar i slično, samo za pojedine godine, bez nekog određenog reda.)

potres (1667. g.) prekinuo rad artiljerijske škole u Dubrovniku, ali je ona nastavila rad samo godinu dana kasnije i djelovala u toku XVIII. st. U svibnju 1660. g. raspravljala je dubrovačka vlada o potrebi da se za dvije godine dovede u Dubrovnik jedan vojni stručnjak iz Njemačke koji bi uz plaću od 1.000 dukata godišnje, kao upravitelj dubrovačke vojske, nosio naziv guvernera oružja.²¹ Sve te obrambene pripreme bile su nužne jer se u to vrijeme vodio dugi kandijski rat (1645—1669. g.) između Venecije i Turske, pa je hajdučija oko Dubrovnika dobila pun intenzitet. To je primoralo dubrovačku vladu da obrani dubrovački državnih teritorij od različitih hajdučkih četa; i mletačkih i turskih, a more da očisti od gusara koji su u to doba ometali svako trgovanje.²²

Veliki potres koji je pogodio Dubrovnik 6. travnja 1667. g. predstavljao je najkritičniji trenutak u njegovoj povijesti ne samo po svom užasnom i razornom djelovanju nego i po onim događajima koji su uslijedili poslije katastrofe i koji su doveli u pitanje i sam opstanak Republike. Međutim iako razoren i opljačkan, bez sredstava, pritisnut s dvije strane, od Venecije i Turske, Dubrovnik je našao snage da očuva svoju nezavisnost, ne oslanjajući se na svoju znatnu vojnu snagu, već na vještu diplomaciju i smišljene poteze.

Neposredno nakon potresa, u kojemu je izginulo mnoštvo ljudi, nastade u Dubrovniku požar te pljačkanje grada i okolice, a kako u to vrijeme nije postojala nikakva vlada, nastalo je veliko bezvlađe. Šest dana nakon potresa preživjela vlastela sastala se prvi put kao Veliko vijeće i izabrala privremenu vladu od deset osoba te odlučila da se popiše među pučanstvom 300 vojnika kojima su odredili šest kapetana, od kojih su bili pet plemići a jedan pučanin. Među njima je jedan izabran za glavnog zapovjednika vojske. Dubrovačka je vlada sa skupljenom vojskom mogla donekle očuvati red, ali nije mogla spriječiti štetno djelovanje hajduka, pa je zato, krajem iste 1667. g., na traženje dubrovačke vlade stigao iz Napulja vojni stručnjak koji je imao zadatak da sredi dubrovačku vojsku. Njegova je služba bila privremenog karaktera i ograničavala se samo na uređenje obrane Dubrovnika koji je teško stradao od potresa i pljačkaša. Odmah po dolasku on je povećao broj vojnika sa 300 na 500 osoba, uz suglasnost dubrovačke vlade, te odredio da uklanjaju ruševine.²³ Neko vrijeme nakon potresa iz 1667. g. nitko nije smio napustiti područje Republike,

²¹ *Cons. rog.*, 110, str. 45 ((Zaključak dubrovačkog Senata od 22. V. 1660. g. — Istim je zaključkom također određeno da se nabavi šest bombardijera za Dubrovnik.); *isto*, 89, str. 54—55; *L. Beritić*, Guverner oružja i vojni graditelj Dubrovačke Republike, Prilozi za pov. umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, str. 191—197; *isti*, Dubrovačka artiljerija, Vojni muzej JNA, knj. III, Beograd 1960, str. 133—155. (God. 1678. artiljerijska škola održava nastavu za bombardijere koju pohađa 12 učenika. Oni su po svršetku školovanja morali stupiti u državnu službu, u artiljeriju. God. 1785. objavljena je knjiga o školovanju artiljerijskog kadra.); *N. Božanić-Bezić*, Majstori oružja, štivari, kovači i ljevači topova od 13. do 18. st. u Dalmaciji, Vojnopomorski ogledi 1, Split 1966, str. 56.

²² *B. Hrabak*, Upadi Crnogoraca na dubrovački teritorij u XVI i XVII veku, Istorijski zapisi 37, Titograd 1978; *G. Körbler*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 37, JAZU, Zagreb 1915, str. 26 (pismo Stjepana Gradića iz 1665. g. Senatu Dubrovačke Republike.)

²³ *R. Samaržić*, Borba Dubrovnika za opstanak poslije velikog zemljotresa 1667. g., Arhivska građa, Beograd 1960, str. 119, 121, 196. (10. VI. 1667. g. Veliko vijeće donosi odluku o reorganizaciji njezinih organa prema novonastalom stanju i prijemu građanskih porodica u redove vlastele. Također je određeno da se sagradi stan za vojnike, da im se povisi plaća te da se oni upotrebe i za raščišćavanje ruševina.); *A. Vučetić*, Marojica Kaboga u zgodama Dubrovnika, Vjesnik Zem. arhiva 3, Zagreb 1918, str. 185—187 (Prvi zapovjednik dubrovačke vojske neposredno iza potresa bio je plemić M. Kaboga koji je kasnije 1670/71. g. bio dubrovački poklisar u Turskoj.)

dok su stanovnici grada bili dužni boraviti na prostoru od Sv. Jakoba na Pločama do crkve sv. Križa u Gružu. Da bi pojačala straže u Dubrovniku i njegovoj okolini, Senat povjerava G. Dubravčiću, koji je putovao u Senj, da po povratku u Dubrovnik dovede ili ranije pošalje 25 barabanata, te mu je iz tog razloga uručena i izvjesna suma novca radi vrbovanja mladića za dubrovačke barabante. Spomenutog Dubravčića nalazimo 1668. g. kao kapetana barabanata u Dubrovniku.²⁴

Tokom druge polovice XVII. st. Dubrovnik se teško oporavljao od pretrpljenog potresa, pa je dubrovačka vlada strogim propisima i kažnjavanjem okrivljenih nastojala srediti unutrašnje stanje i očuvati svoju ugroženu samostalnost. Kažnjavani su pored ostalih i pripadnici vojnih sastava kojima su izricane kazne zbog neposluha do 6 mjeseci zatvora, a ponekad za teže slučajeve čak i kazne veslanja na stranim galijama, obično malteškim ili napuljskim, dok su plemići zatvarani u tvrđavu Lovrijenac ili Bokar. Kažnjavanje su vršili za lakše prestupe, do dva mjeseca zatvora, »Providuriti straža«, dok su teške kazne izricali nadležni sudski organi u redovitom postupku. Dubrovačka je vlada bila u to vrijeme posebno oprezna prema strancima, pa je primanje u službu novih barabanata i bombardijera spadalo u nadležnost dubrovačkog Senata, čime je ostvareno strože odabiranje tih osoba koje su bile značajni činioči obrane Dubrovnika i njegove teritorije. Isto je tako strogo nadzirala i one strance koji su živjeli u Dubrovniku, pa je odredila vrijeme, od jutra do navečer, kad se oni mogu kretati po gradu, dok im je ujedno zabranila pristup, bez posebnog odobrenja Malog vijeća u dubrovačke tvrđave. Koliko je vlada u Dubrovniku čuvala svoje utvrde od stranaca, najbolje ukazuje podatak da je bila predviđena kazna u trajanju od godinu dana, te oduzimanje svih prava za 5 godina kao i svih dobara u korist Republike onom kapetanu koji dopusti ulaz strancima u tvrđavu bez potrebne dozvole, dok je za vojnike bila predviđena kazna od 2 godine veslanja na stranim galijama. Radi osiguranja i boljeg čuvanja dubrovačkih utvrda bilo je 1686. g. određeno da se članovi Velikog vijeća koji su navršili 36 godina života moraju izmjenjivati na položaju utvrda svakog mjeseca, a da se plemići mogu osloboditi čuvanja straže jedino na prijedlog Providura oružja, a uz suglasnost Senata.²⁵

Dubrovačka je Republika provodila, tokom svoje duge povijesti, po nekoliko puta popise pučanstva za razne potrebe, u prvom redu za vojne potrebe, zatim radi organizacije javnih radova te za podjelu živežnih namirnica. U vrijeme obnove Dubrovnika, poslije velikog potresa, dubrovačka je vlada izvršila popis stanovništva 1673/74. g., pa je to jedan od rijetko sačuvanih popisa stanovništva iz vremena Dubrovačke Republike. Prema tom prebrojavanju uku-

²⁴ V. Foretić, Povijest Dubrovnika . . . , knj. II, str. 134, 330—331; A. Vučetić, Četa noćuraka iza trešnje, čas. »Srđ« III, br. 9, Dubrovnik 1904, str. 389—392 (Godine 1672, pet godina iza trešnje, bilo je u Dubrovniku među vlastelom raskalašene mladosti koja je svojim ponašanjem sramotila imena najstarijih porodica. Ove takozvane grupe »noćuraka« izabrale su za mjesto svog sramnog junaštva kraj »pod mrtvim zvonom«. Često ih je progonila noćna straža, te bi bili suđeni na razne novčane i druge kazne.)

²⁵ *Cons. rog.*, 121., str. 210 (22. VI 1675. g. Senat prima u službu bombardijera Pantaleonusa Pasqualisa, uz određenu plaću.); *isto*, 121, str. 223 (7. XI 1675. g. Senat prima u službu za barabante s plaćom od 15 groša M. Lasića, L. Vlahušića, T. Tonkovića, N. Pipinića i M. Antunovića iz Senja.); *Prepiska*, XVII. st., 64.2051, br. 1, 40, 49, 64, 81, 136, 137; *isto*, XVII st., 65.2052, br. 7; *isto*, XVII st., 66.2053, br. 63; *isto*, XVII st., 78.2133, br. 6; *isto*, XVII st., 43.1812, br. 17; *isto*, XVII st., 43.1813, br. 4, 8, 12. (»Processi politici e criminali dall'anno 1680 al 1689«).

pan broj popisanog stanovništva Dubrovačke Republike iznosio je preko 22.000 osoba, dok je u samom Dubrovniku unutar zidina bilo samo 1.300 stanovnika, jer su mnogi izginuli u potresu. Stanovništvo Dubrovačke Republike poslije velikog potresa uvelike se smanjilo, a dvadesetak dubrovačkih bratovština davalo je neprestano, iako u manjem broju, straže za sigurnost grada. Njihov je broj bio nesumljivo u padu jer se 1673. g. navodi samo 137 osoba koje su se smjenjivale na straži, pored redovnih vojnika, barabanata i bombardijera.²⁶ Sve do kraja XVII. st. osjeća se u Dubrovačkoj Republici potreba za ljudstvom, građevnim materijalom i financijskim sredstvima za obnovu i obranu grada i teritorija Republike.

Svršetkom mletačko-turskog neprijateljstva i zaključenjem mira na Kreti (1669. g.) Dubrovačka se Republika nadala da će u mirnim prilikama moći da obnovi teško pogođeni i razrušeni grad. Pored neuspjelog nastojanja Venecije da uništi dubrovačku samostalnost, kratkotrajna je opasnost došla i iz Turske. Veliki je vezir iz Carigrada zatražio od Dubrovačana visoki namet (150.000 dukata) prijeteći Dubrovniku, u slučaju opiranja, zauzećem grada. Strahujući od Turaka da će provaliti u Dubrovnik, dubrovačka se vlada obratila za pomoć Španjolskoj, pod čijom se dominacijom tada nalazio i Napulj. Pozivajući se na pređašnje privilegije koje je Dubrovnik dobio od španjolskih kraljeva, dubrovačka je vlada zatražila (početkom 1678. g.) da joj Španjolska pošalje jednog svog oficira koji će biti sposoban da u slučaju potrebe organizira obranu Dubrovnika, što je Španjolska i učinila. Taj nadzornik dubrovačkih oružanih snaga, odnosno »guverner oružja«, bio je u svom radu podređen magistratu, već spomenutim Provedurima straža. Premda je kasnije Turska odustala od svojih zahtjeva i namjera, pa je taj spor s Turskom definitivno završen već 1683. g., Napulj je, vršeći na Dubrovnik ekonomski i politički pritisak, uspio da zadrži, sve do ukinuća Republike osobu svog povjerenja na položaju zapovjednika dubrovačke vojske (»guvernera oružja«), koja nije imala nikakvu stvarnu vlast. Diplomatsko-politička borba koju je dubrovačka vlada vodila oko uklanjanja tog napuljskog vojnog predstavnika u Dubrovniku pokazala je evropskim državama da taj stranac boravi u Dubrovniku mimo volje vlade Dubrovačke Republike ne krnjeći pri tome njezin suverenitet. Opiranje dubrovačke vlade tokom XVIII. st. da dalje prima »guvernera oružja« prisililo je napuljsku vladu na davanje svečane obveze da njegov boravak u Dubrovniku neće utjecati na dubrovačku nezavisnost. Zakletva na vjernost Republici, koju je taj oficir polagao pred knezom, pokazuje da se on nalazio u službi dubrovačke vlade priznajući time javno da će služiti njezinim interesima.²⁷

Različito od položaja Dubrovnika u drugoj polovici XVII. st., ikada je glavno obilježje bila borba za čuvanje političke slobode i teritorijalnog integriteta,

²⁶ *Manueli pratici del Cancelliere*, XXI/I (Leggi e Istruzioni), br. 22 (»Libro delle scorovaita 1673«). — Sve su bratovštine davale te godine 137 osoba za noćne ophodnje.); *Z. Sundrica*, Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. g., Arhivski vijesnik II, Zagreb 1959. g., str. 419, 420, 427, 454/55; *V. Vinaver*, Dubrovačka nova ekonomska politika ..., sp. dj., str. 418.

²⁷ *G. Gelčić*, Il governatore d'armi della Corte di Napoli a Ragusa, *Giornale degli eruditi e dei curiosi* II, vol. IV, br. 58, Padova 1884. g., str. 164—171. (Osim osobe koja je imala vršiti ulogu dubrovačkog »guvernera oružja«, Napulj je uputio privremeno u Dubrovnik i jednog inženjera, kao i 12 artiljeraca, zatim pomoć u pšenici, drvu te vojnu pomoć od 100 mjera puščanog praha, konopa, olova za puščana zrna i 500 pušaka.); *I. Mitić*, Nadzornik oružanih snaga i guverner oružja XVII—XIX st. u Dubrovačkoj Republici, »Anali« XII, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1970. g., str. 297—294.

te što bržu ekonomsku obnovu, Dubrovačka je Republika u XVII. st., pošto je Požarevačkim mirom (1718. g.) osigurala svoje granice turskim zaleđem, uživala uglavnom period mira koji se odrazio na uspon dubrovačke pomorske trgovine i na organizaciju obrane dubrovačke države. Tokom XVIII. st. Dubrovnik nije bio ugrožen od susjednih zemalja, kao u ranijim stoljećima, pa je ta situacija navela dubrovačku vladu da održava samo najnužniji i najpotrebni broj vojnika, barabanata i bombardijera za čuvanje reda u zemlji i kontroli državnih granica.

Požar koji je neposredno nakon potresa uništio veliki dio Dubrovnika ostao je u dubokom sjećanju njegovih stanovnika pa je iz toga razloga, pošto se grad uglavnom oporavio od potresa, početkom XVIII. st. donesena uredba o čuvanju grada od požara. Tom je uredbom bilo određeno da u slučaju pojave požara treba odmah obavijestiti kapetana Luže, koji je bio dužan da organizira gašenje požara. Bilo je također određeno da 17 vojnika moraju svake noći, uz ostale stražare, čuvati grad od vatre obilazeći u grupi od po 6 vojnika zajedno sve ulice i prostore ispod zidina. Ove su straže morale biti pojačane u ljetnim mjesecima, od početka srpnja do početka listopada. Potrebno je naglasiti da je Luža, odnosno mjesto gradske straže, bila i poslije potresa stjecište svih straža; one su se na tom mjestu formirale i smjenjivale, tako da je zapravo Luža bila središnje mjesto za dnevno i noćno čuvanje grada. Iz arhivskih dokumenata možemo utvrditi da su pojedini desetari («caporali») Luže služili i po 20 godina na tom mjestu, a da njihovi nadzorni organi, odnosno providuri straža, nisu nikada imali neke primjedbe na njihov rad. Da je Luža bila sve do ukinuća Republike glavno mjesto okupljanja svih vojnika koji su se nalazili na službi u gradu, izlazi i iz odluke Senata, donesene sredinom XVIII. st., kojom je bilo utvrđeno da se na prvi znak bubnja moraju pojaviti u Lužu svi vojnici koji se nalaze u gradu pod prijetnjom stroge kazne i da svi neoženjeni vojnici sa svojim desetarom moraju naizmjenično spavati u Luži. Prekršitelje ove naredbe kapetan Luže bio je dužan prijaviti providurima straža. Kako bi se omogućilo vojnicima spavanje i prehrana bila je sagrađena jedna soba i kuhinja iza Luže («corpo di guardia»)²⁸

Pored stalnih, plaćenih vojnika okosnicu dubrovačke odbrane i u razdoblju poslije potresa činili su barabant i bombardijeri (topnici). Njihov se broj povećavao ili smanjivao prema unutrašnjim potrebama i vanjskim opasnostima. Oni su na taj položaj dolazili na temelju natjecaja, a izbor je vršilo Malo vijeće za stalne vojnike, a Senat za barabante i bombardijere. Osim redovne vojne službe i čuvanja reda barabant su, kao i prije potresa, izvodili osuđeničke iz zatvora i prema odluci ili presudi suda dovodili ih u Lužu radi provedbe kazne, kao što je bilo bičevanje, sakaćenje, vezivanje uz Orlandov stup i vođenje osuđenika na magarcu po gradu. Isto su tako i vojnici vršili brojne druge poslove osim čuvanja grada, a među ostalim prisustvovali iskrcaju i ukrcaju robe na brodove u luci kako bi spriječili eventualne protupropisne radnje.²⁹

²⁸ *Prepiska*, XVIII st., 147.3186 («Provedimenti sanciti del Consiglio di Pregati dal 1729 al 1785»); *Cons. rog.*, 167, str. 88 (Odluka Senata od 17. IV. 1753. g. kojom je prihvaćena molba J. Pavlovića da bude poslije 20 godina služenja u Luži promaknut od desetara u drugog zastavnika.); *isto*, 197, str. 74—76 (Određba o vojnicima Luže trebala je biti svake godine u siječnju pročitana u Luži uz zvuk bubnja i u prisutnosti providura straža.)

²⁹ *Cons. rog.*, 165, str. 65; *isto*, 166, str. 182 (8. VII. 1752. g.); *isto*, 167, str. 28, 87, 88 (Molba bombardijera za primanje u službu tokom 1752/53. g.); *isto*, 198, str. 11—14 (Odluka Senata od 21. I. 1791. g.); *isto*, 200, str. 66 (Nije u Dubrovniku postojala

Na straži u Kneževu dvoru i za čuvanje tamošnjih zatvora bilo je 12 vojnika, od kojeg je broja 6 bilo na straži po danu, a po noći svih 12. Tokom XVII. i XVIII. st. formiran je u Dubrovniku određeni diplomatsko-konzularni ceremonijal kojim je bilo predviđeno da prilikom dolaska stranog predstavnika pred Kneževim dvorom bude poredana počasna straža od 12 vojnika, a u samom Dvoru dočekalo bi ga 12 vojnika, kneževih pratilaca s kapetanom na čelu, dok ga je na vrh počasnih stepenica čekao knez sa službenicima Malog vijeća i mešтром ceremonijala. Dubrovački su vojnici s kapetanom čuvali i dubrovačke lazarete, a njihov se broj mijenjao prema potrebi i zahtjevima zdravstvenih organa u Dubrovniku. Za čuvanje dovoda vode u Dubrovnik bili su određeni posebni stražari iz redova vojnika pod vodstvom oficira koji je bio zadužen za održavanje javnog vodovoda. Jedino su bombardijeri bili zaduženi da se brinu samo za održavanje i čuvanje dubrovačke artiljerije. Interesantno je spomenuti da su svi privremeno unovačeni vojnici, koji su uzimani u vojsku samo u slučaju neke vanjske opasnosti, te otpušteni kad bi opasnost prošla, morali prilikom mobilizacije položiti zakletvu da će braniti grad i njegovu okolicu od svakog napada. Tu su zakletvu polagali ne samo stanovnici Dubrovnika i okolice već i seljaci s teritorija Republike koji su privremeno uzimani u vojsku radi obrane grada i okolnih utvrda. Prema jednoj odredbi dubrovačke vlade iz 1716. g. trebalo je voditi računa prilikom novačenja za vojsku podanika Republike da su to odrasle osobe, te fizički i psihički zdrave.³⁰

U Dubrovniku je bio stari običaj koji se održao sve do dolaska Francuza da se svake godine na dan dubrovačkog zaštitnika sv. Vlaha (3. veljače) održi vojna parada. Nju su sačinjavali vojni odredi s oružjem iz grada i s čitavog područja Republike. U paradi je sudjelovalo oko 200 do 300 naoružanih vojnika, barabanata i bombardijera sa svojim zapovjednicima. Te vojne parade održavale su se ne samo zbog uveličavanja svečanosti sv. Vlaha već i zato da se pokaže vojna spremnost i očuva među mlađim podanicima vojnički duh radi obrane Republike.³¹

Iz arhivskih dokumenata možemo utvrditi da je Dubrovnik 1762. g. imao vojsku sastavljenu od 43 barabanta, 45 bombardijera i 125 stalnih vojnika koji su bili raspoređeni na raznim važnim mjestima po gradu. Ukupno je u to vri-

---

policija, pa su te poslove obavljali vojnici.); *Prepiska*, XVIII st., 188.3353 (Molbe barabanata od 1751. do 1759. g.); *isto*, XVIII st., 189.3354 (Molbe od 1760. do 1764. g.); *isto*, XVIII st., 190.3355. (Molbe barabanata i bombardijera od 1751. do 1769. g.); *Criminalia*, XVI, sv. 27, str. 9—10; *M. Kusijanović*, Plate i penzije bombardijera u Republici Dubrovačkoj, »Dub. list« 20, Dubrovnik 1925. g. (Bombardijeri su bili plaćeni sredinom XVIII st. 2—4 groša na dan.

³⁰ *Let. di Ponente*, 111, str. 58 (14. V. 1781. g. — »Descrizione dello Stato della Republica di Ragusa«.); *Cons. rog.*, 182, str. 53 (Odluka Senata o čuvanju Kneževa dvora donesena 20. XI. 1772. g.); *isto*, 206, str. 29 (Zakletva se polagala pred providurima straža); *isto*, 207, str. 65, 129 (»Officiali sopra i Pubblici aquedotti« 1800.); *Prepiska*, XVIII st., 178.3329—3330, str. 112 (Odluka dub. vlade od 24. VI. 1716. g.); *I. Mitić*, Predstavnicu stranih država za vrijeme Republike, »Pomorski zbornik« 4, Zagreb 1966. g., str. 395.

³¹ *Prepiska*, XVIII st., 199.3397, str. 6 (Pismo kneza s Lopuda od 29. I. 1711. g., kojim javlja vladi u Dubrovniku o upućivanju 10 naoružanih ljudi za sv. Vlaha u Dubrovnik.); *Cons. rog.*, 202, str. 6 (Senat određuje 24. I. 1795. g. da svi plemići, Antonini i Lazarini, starosti od 14 do 36 godina, s puškom o ramenu moraju prilikom svečanosti sv. Vlaha sudjelovati u mimohodu.); *Detta*, 87, (1793—1799. g.), str. 16, 86, 124, 209 (Troškovi sudjelovanja na paradi osoba iz raznih sela dubrovačkog područja.); *M. S. de Zamagna*, Feste pubbliche della Repubblica di Ragusa, »L'epidauritano«, Dubrovnik 1869. g., str. 26—30.

jeme štitilo Dubrovnik 213 osoba, a tri godine kasnije taj se broj povećao na 219. Iste 1765. g. dubrovačka je vlada odredila da se, radi unutrašnje državne sigurnosti, popišu svi stranci na području grada i državnog teritorija, te da dolazak svakog stranca mora biti prijavljen nadležnim senatorima koji su dužni da istraže razloge njegova dolaska i odobre boravak za određeno vrijeme, kako se to provodilo i u drugim zemljama na Zapadu. Tom je prilikom Malo vijeće u Dubrovniku bilo odredilo da prije otvaranja gradskih vrata jedan desetar sa 4 vojnika obide gradske ulice i poslije obilaska dade iskaz o ophodnji upravitelju noćnih straža («capitano delle notte»), koji je, ako nije bilo ništa sumnjivo, dozvoljavao otvaranje gradskih vrata. Noćnu ophodnju moralo je vršiti 16 vojnika, i to do ponoći 8 u dvije grupe, od po 4 vojnika, a isto tako i poslije pola noći. Grad je u to vrijeme bio podijeljen u šest dijelova («sestiere»), kako bi se lakše vodila kontrola nad njegovim stanovnicima.³² Strah od unutrašnjeg previranja u Republici bio je prisutan u svijesti vladajuće klase krajem XVIII. st. Iz toga je razloga u proljeće 1781. g. Senat izabrao tri svoja člana da bdiju nad državnom sigurnošću i povećao broj vojnika koji su stalno boravili u gradu. Iduće godine, mjere sigurnosti primjenjivale su se na sve strance koji su boravili na području Republike, a kapetan gradske straže dobio je naređenje da o dolasku svakog stranca u grad obavijesti Malo vijeće pod prijetnjom gubitka službe ako to propusti učiniti. S tim u vezi Malo je vijeće odredilo (1783. g.) posebne čuvare za četiri gradska vrata; za Ploče, Pile, Pontu i Ribarnicu («Pescariu»), kako bi spriječila ulazak u grad nepoželjnim osobama. Ti su čuvari gradskih vrata («assistenti delle porte») morali nadzirati sve vojnike — stražare gradskih vrata jer su se oni nalazili pod njihovim zapovjedništvom. Isto su tako morali biti prisutni svakog tjutra prilikom otvaranja vrata, a povući se tek navečer kad se vrata zatvore. Plaća im je bila određena u visini od 12 groša na dan za sve vrijeme obavljanja toga posla od zajedničkog interesa.³³

Prema jednom podatku iz 1773. g. Dubrovnik je te godine imao 222 osobe u svojim vojnim formacijama, od tog broja 57 su bili bombardijeri, 43 barabanti, dok je stalnih vojnika plaćenika bilo 122, u koji je broj uračunat i odgovarajući broj zapovjednika.³⁴ Iz izvještaja La Maira, bivšeg francuskog kon-

³² *Prepiska*, XVIII st., 149.3188 («Varie carte estratte dai fasci di Pregati dal 1760 al 1769»), str. 22, 25, 155, 157. (Vojnici su 1762. g. bili raspoređeni, i to: na Ponti 12, Pescariu 10, Pločama 12, Pilama 12, utvrdi sv. Lovrijenca 7, u Luži 37 itd.; Uredba o kontroli stranaca iz 1765. g.); *B. Krizman*, *Diplomati i konzuli ... sp. dj.*, str. 77 (Oružane snage Dubrovačke Republike bile su oduvijek malobrojne. U XVIII st. sastojale su se od 70 do 80 barabanata, oko 100 bombardijera i određeni broj vojnika — plaćenika iz Dubrovnika. Bombardijere je dubrovačka vlada pozivala izmjenično svakih 15 dana na vježbe.)

³³ *Cons. rog.*, 189, str. 144 (31. III. 1781. g.); *Lett. di Ponente*, 115, str. 121 (7. VII. 1783. g. — «Commissione ai quattro Assistenti delle Porte». — To su bili S. Marini na Pilama, kap. P. Skurić na Pločama, M. Petrović na Punti i kap. T. Mitrović na Pescariji, tj. Ribarnici.); *D. Živojinović*, *Američka revolucija i Dubrovačka Republika 1763—1790. g.*, Beograd 1976. g., str. 173; *I. Mitić*, *Imigraciona politika Dubrovačke Republike s posebnim obzirom na ustanovu svjetovnog azila*, «Anali» 12, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1979. g., str. 132—153.

³⁴ *Prepiska*, XVIII st., 150.3189. («Spoglio del fascio di Pregati dal 1770. al 1779.» — Navedena 122 vojnika služila su na raznim mjestima po gradu; na tvrđavi Lovrijenac, na Pilama, Pločama, Ribarnici, Mulu od Punte i drugim.); *Cons. rog.*, 183, str. 68. (Odredbom Senata od 25. IV. 1774. g. bilo je zabranjeno «kapetanima noći» da se u nosilici, tzv. sedjeti, kreću po gradu u vremenu kad treba da zatvore i otvore gradska vrata. Jedino se mogu tako kretati kad pada kiša ili kad je slabo vrijeme.)

zula, o Dubrovniku i Dubrovčanima iz 1766. g. izlazi da je Republika imala samo 100 vojnika na plaću od 5 groša na dan, kao i da su se ti vojnici nalazili pod zapovjedništvom jednog višeg časnika zvanog kapetan, jednog poručnika i jednog potporučnika. Također se u tom izvještaju iznosi da su vojnici držali stražu pred Kneževim dvorom, na utverdama i pred gradskim vratima. Taj podatak o dubrovačkoj vojsci u izvještaju bivšeg francuskog konzula u Dubrovniku, koji je od 1758. do 1764. g. živio u Dubrovniku, ne odgovara točnom stanju i broju dubrovačke vojske jer iz arhivskih dokumenata izlazi da je Dubrovnik tokom druge polovice XVIII. st. održavao u svojim vojnim jedinicama više od 100 stalnih vojnika, pored određenog broja barabanata i bombardiera.³⁵ Kao potvrdu toga navedimo, između ostalog, i arhivski podatak iz sredine 1782. g. iz kojeg izlazi da je te godine bilo u sastavu dubrovačke vojske 248 stalno namještenih osoba, od kojeg broja je samih vojnika bilo 173, dok je bombardijera bilo 47, a barabanata 20, te 8 bubnjara. Od navedenog broja vojnika na posebno važnim mjestima (Pile, Ploče, Ribarnica i Punta) čuvalo je stražu 48 vojnika, dok je na glavnim utverdama u isto vrijeme bilo raspoređeno 36 vojnika, po 12 na svakoj od tri utvrde (Lovrijenac, Bokar i Sv. Ivan). Ostali su bili raspoređeni na drugim mjestima po gradu i bližoj okolici, te u Luži, gdje se obično nalazio veći broj vojnika (od 30 do 40), koji su sa svojim zapovjednicima vršili redarstvenu službu, dnevnu i noćnu ophodnju, te ujedno bili na usluzi vojnim proveduima, knezu i dubrovačkoj vladi. Interesantno je spomenuti da se od 1782. g. broj barabanata u dubrovačkoj vojsci počeo maglo smanjivati, od ranijih 40 do 50 na samo 20 osoba. Oni su se postepeno zamjenjivali redovnim vojnicima i bombardijerima, što je vidljivo iz kasnijih arhivskih podataka. Jednu godinu kasnije (1783. g.) broj se vojnika u Dubrovniku znatno povećao, tako da ih nalazimo čak 277, ne računajući barabante i bombardijere u ovaj broj. Te je godine samo za Lužu bilo predviđeno 60 vojnika, za razliku od prethodne godine kad ih je bilo 20 do 30 manje. Dubrovačka vlada nije smatrala da joj je potrebna veća vojska od one koju redovno održava, u većem ili manjem broju, a što je vidljivo iz njezina pisma koje je uputila početkom 1776. g. svojemu uglednom podaniku R. Boškoviću u Pariz. Pismo je upućeno Boškoviću povodom spora koji je nastao između dubrovačke vlade i Napulja u vezi s daljnjim boravkom napuljskog »guvernera oružja« u Dubrovniku. U tom pismu dubrovačka vlada iznosi između ostalog da Dubrovniku nije potreban ovaj napuljski oficir da upravlja njezinim vojnim snagama jer Republika nema regularnu — stalnu vojsku, koju čine svi sposobni podanici, već samo jedan mali odred vojnika iz Dubrovnika koji služe kao straže u gradu i po dubrovačkom teritoriju.³⁶ To gledište dubrovačkog Senata odražava stvar-

³⁵ S. Ljubić, Izvještaj gosp. La Maira, franceskog konzula u Koronu o Dubrovačkoj Republici, »Starine«, 13, JAZU, Zagreb 1881. g.; — Slične podatke iznosi o dubrovačkoj vojsci i nepoznati autor koji je boravio u Dubrovniku 1775/76. g. i koji je za potrebe austrijskog dvora pisao o Dubrovniku, vidi: M. Novak, Dubrovnik u sedamdesetim godinama XVIII. st., »Anali« 6/7, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1959. g., str. 274—281; isto, Dubrovnik u drugoj polovini XVIII. st., »Anali« 15—16, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1978. g., str. 164; isto, Organizacija vlasti i odnos crkve i države u Dubrovniku u XVIII. st., »Anali« 8—9, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1962. g., str. 415, 424.

³⁶ Prepiska, XVIII. st., 151.3190 (»Spoglio dai fasci di Pregati dal 1780 al 1789.«), br. 64 (Providuti straža podnose Senatu prijedlog o plaćama vojnika i ostalih pripadnika vojnih formacija.); isto, XVIII. st., 140.3179, str. 66 (God. 1783. bilo je određeno 28 vojnika za čuvanje vrata od Ploča, a 16 za Knežev dvor.); Lett. di Ponente, 105, str. 20 (Pismo Senata od 17. II. 1776. g. upućeno R. Boškoviću u Pariz.)

nu ulogu vojske u životu Dubrovnika i njegove Republike, i to ne samo u drugoj polovici XVIII. st. već i od samog početka.

Na zahtjev dubrovačkog Senata napisana je 1785. g. rasprava pod naslovom »Planovi obrane i opaske o utvrđenjima«. U prvom dijelu rasprave navodi se sve što bi trebalo pripremiti i nabaviti u slučaju opsade Dubrovnika. Za obranu grada predviđa se da bi trebalo 6.000 ljudi, od kojih bi jedna polovica, ili jedna četvrtina, trebala da bude danju i noću pod oružjem. U drugom dijelu koji ima 32 točke navodi se da bi trebalo popisati sve građane od 16 do 60 godina života i nabaviti oružje za 1.600 ljudi. Na kraju se u raspravi donosi rekapitulacija u obliku tablice o potrebnom broju topova, bombardijera i vojnika iz koje izlazi da bi za efikasnu obranu Dubrovnika bilo potrebno 84 topa na zidinama i utvrđama, od toga najviše na tvrđavama Minčeti 9 topova, na Lovrijencu 10, a tvrđavi Molo 12 topova. Osim toga, prema navodima u raspravi, bilo bi potrebno 168 bombardijera i 1362 vojnika, dok se barabanti više uopće ne spominju. Također se u raspravi navodi da bi prije opsade Dubrovnika bilo potrebno osigurati hranu i vodu za stanovništvo, te potrebnu municiju za vojsku, izvršiti neke radove oko samog grada i na zidinama.³⁷ To je bio samo jedan od mnogobrojnih projekata za obranu Dubrovnika u slučaju opasnosti koji nikad nije bio ostvaren, jer za njegovo ostvarenje ne samo da nije bilo praktične mogućnosti već se zato nije ukazala ni nužna potreba. Ipak je taj projekat za obranu Dubrovnika utjecao na dubrovački Senat i vladu da je bilo pozvano (1788. g.) privremeno u grad još 200 vojnika s teritorija Republike uz plaću od 8 groša na dan kao pojačanje vojsci i stražama u Dubrovniku. Iste je godine Senat uputio i jedno pismo uglednom sugrađaninu Petru Nataliju u Beč kako bi prenio tamošnjim vlastima obrambeni položaj Dubrovačke Republike u svjetlu evropskih političkih zbivanja. U pismu se navodi da je zbog neplodnosti zemljišta proizvodnja žita i zelenja dovoljna za prehranu stanovništva samo za tri mjeseca, pa je zbog toga Dubrovnik ovisan o uvozu tih artikala i mesa, ne samo iz zaleđa već i od raznih mediteranskih zemalja. U vezi s obranom u pismu se iznosi da Republika održava oko 200 vojnika, da je grad jako utvrđen, ali na već zastarjeli način, dok je državni teritorij veoma slabo branjen i izložen turskim upadima.³⁸ Iz arhivskih dokumenata možemo utvrditi da je Dubrovnik u vrijeme ulaska Francuza u Veneciju (1797. g.) imao 176 stalnih vojnika, pored izvjesnog broja bombardijera, što je bilo nedovoljno za bilo kakvu obranu.³⁹

Borbe evropskih država na jadranskom području krajem XVIII. i početkom XIX. st. dovele su Dubrovačku Republiku u težak položaj. Mirom u Po-

³⁷ *Guardie e armamento*, IX, sv. 84 (»Piani di difesa e osservazioni sulle fortificazioni dell'anno 1785.« — »Inventario dell'artiglieria e robe appartenenti all'armamento dell'anno 1785.« — Bilješka o broju i kalibru topova koji se nalaze na dubrovačkim utvrđama: Molu, Revelinu, Bokaru, Minčeti, Lovrijencu, vratima od Pila i Ploča itd. — Inventar razne robe koja se odnosi na naoružanje, a nalazi se u skladištu carinarnice i arsenalu Ribarnice.)

³⁸ *Cons. rog.*, 195, str. 198 (Odluka Senata od 9. IV. 1788. g. o pozivanju pojačanja u grad.); *Lett. di Ponente*, 122, str. 64 (1788. g. — Pismo »promemoria« upućeno P. Nataliju u kojem se iznosi da se čitav teritorij Republike proteže uz more u dužini od oko 120 milja, a širine od jedne do četiri milje, okružen brdima koja je dijele od turskih provincija, što čini da je teren veoma nepodoban za obranu.)

³⁹ *Cons. rog.*, 204, str. 61—62 (Providuri straža podnijeli su Senatu 29. IV. 1797. g. uredbu o plaćanju vojnika kad vrše kurirsku službu za dubrovačke potrebe do raznih mjesta dubrovačke države ili njegovog zaleđa. U toj se predloženoj uredbi spominju 176 vojnika kao sastavni dio oružanih snaga Republike.)

žunu (1805. g.) bilo je određeno da Austrija preda Francuskoj Veneciju, Istru i bivšu »mletačku Albaniju«, međutim ona je predala Kotor Rusima, što je zaoštrilo borbu oko posjeda južne Dalmacije, jer su Rusi stali na put francuskim planovima. Francuska je vojska, pod izgovorom da ide u Kotor, ušla bez otpora i okupirala Dubrovnik 26. svibnja 1806. g. ostavivši dubrovačku vladu da i dalje obavlja svoje poslove, osim onih koji su se ticali obrane, jer je obranu grada i teritorija Republike preuzela francuska vojna komanda. Nepune dvije godine kasnije (31. siječnja 1808. g.) Francuzi su ukinuli Dubrovačku Republiku. Kad su Francuzi napustili Cavtat (1813. g.) tamo su došli Englezi i dopustili Dubrovčanima vijanje njihove državne zastave, a V. Kaboga je bio postavljen za »privremenog gubernatora Dubrovačke Republike«. On je svečano uspostavio dubrovačke zakone, a pučanstvo je bio organizirao u vojne odrede kojima su Englezi dali oružje i municiju. Po uzoru na Cavtat, organizirani ljudi u župi, Konavlima, Primorju, Stonu i Pelješcu nadali su se obnovi Republike. Međutim na Bečkom kongresu (1815. g.) nijedna se evropska država nije ozbiljno zauzela da se ponovo uspostavi naša mala pomorsko-trgovačka država, pa je tako sudbina Dubrovačke Republike bila konačno zapečaćena, ona je nestala s geografske karte Evrope.⁴⁰

Poslije zaključenja Bečkog kongresa i pripajanja dubrovačkog državnog teritorija Austriji, Dubrovčanin B. Bettera podnio je 1815. g. austrijskom generalu T. Milutinoviću izvještaj o Dubrovačkoj Republici. U tom se izvještaju iznose, među ostalim, i podaci o dubrovačkoj vojnoj organizaciji prije ulaska Francuza. Autor toga izvještaja navodi da je dubrovačka vlada u to vrijeme održavala jednu četu od oko 200 plaćenih vojnika, od kojih je jedan dio obavljao službu čuvara Kneževa dvora, gradskih vrata i utvrda, dok je drugi dio obavljao razne službe po nalogu dubrovačkih magistrata. Plaća je vojnika pred dolazak Francuza iznosila 5 groša na dan. Uz stalne vojnike postojala je u Dubrovniku i jedna četa od 100 artiljeraca s relativno malom plaćom, koji su posluživali i održavali artiljeriju grada. Osim spomenutih vojnika i artiljeraca sva su sela s područja Dubrovačke Republike morala, u slučaju izvanredne potrebe, staviti na raspolaganje vladi u Dubrovnik, odnosno vojnim zapovjednicima, određeni broj osoba — vojnika sa skromnom dnevnom plaćom.⁴¹ Po-

⁴⁰ *Cons. rog.*, 210, str. 53 (31. V. 1806. g. imenovan je jedan senator da popiše sve vojne objekte u Dubrovniku. Iste je godine dozvoljeno da francuski oficiri mogu biti smješteni po plemićkim kućama.); *M. Lucijanović*, O političkom djelovanju i socijalnim gledištima Vlaha Kaboge, god. »Dubrovački horizonti« 5, Zagreb 1971. g., str. 46—50 (Dubrovčani — ustanici u borbi protiv Francuza izgubili su jednog svog čovjeka Konavljanina, dok je P. Bersa bio ranjen u prsa. To je bio jedini slučaj u posljednjih nekoliko stoljeća, prema stanovištu autora, da je jedan Dubrovčanin u ratnom sukobu prolio svoju krv u obrani domovine.); *I. Mitić*, Međunarodno pravni položaj Dubrovačke Republike početkom XIX. stoljeća, god. »Pomorski zbornik« 19, Rijeka 1981; *isti*, Značaj 1815. g. u povijesti Dubrovnika, *Jug. istonjski časopis*, br. 3/4, Beograd 1980.

⁴¹ *B. Krizman*, Memoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj Republici iz 1815. g., »Anali« I, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1952, str. 434 (prema navodima B. Bettere dub. vojni zapovjednici u to vrijeme bili su po jedan major, kapetan, poručnik i potporučnik, dok su pet plemića, članovi Velikog vijeća bili zapovjednici grada i tvrđava u Stonu. Jedan magistrat od tri senatora, tzv. »providuri straža« upravljao je svim vojnim poslovima, dok su druga četiri člana Velikog vijeća popisivali vojnike i brinuli se o njihovim plaćama.); *J. Bersa*, Dubrovačke slike i prilike, Zagreb 1941. g., str. 28 (Autor piše o 200 dubrovačkih vojnika za vrijeme Republike i velikom broju topova i bombardijera.)

trebno je naglasiti da se u tom izvještaju ne spominju uopće barabanti u sastavu dubrovačke vojske, jer su oni posljednjih desetljeća XVIII. st. izgubili svoje ranije značenje, a od 1785. g. više se ne spominju, jer su njihova mjesta bila popunjena. Razlog je bio štednja i smanjenje vojnih izdataka, povećan broj stalnih vojnika i bombardijera, koje su sačinjavali pretežno domaći ljudi.

Dosadašnjim smo izlaganjem nastojali u što kraćim crtama prikazati organizaciju obrane Dubrovnika, glavnog grada Dubrovačke Republike. Obrana dubrovačkog državnog teritorija bila je posebno organizirana, pa će o tome biti govora u daljem tekstu ovoga rada.

c) Organizacija obrane dubrovačkog državnog teritorija

Stari su Dubrovčani provodili obranu svojega teritorija od najstarijih vremena na način da su mobilizirali stanovništvo kad bi zaprijetila koja ratna ili druga opasnost. Stanovnici Astoreje, starog dubrovačkog područja koje je pripadalo Dubrovniku prije stjecanja nezavisnosti, a obuhvaćalo je Župu, Šumet, Rijeku, Zaton, Gruž i okolicu grada, jednostavno su bili popisivani i svaki je kraj morao dati određen broj vojnika. U slučaju izuzetne opasnosti dobili bi svi muški stanovnici oružje da se brane. Za vrijeme služenja u vojsci dobivali su mjesečnu plaću i hranu, što se mijenjalo prema troškovima i potrebama života. Mobilizirana osoba mogla je izbjeći vojnu obvezu ako nađe odgovarajuću zamjenu. Obranu Astoreje pojačavale su mnogobrojne tvrđave i utvrde razasute po njoj. Općenito uzevši stanovnici Astoreje su pored obrađivanja zemlje, bavljenjem trgovinom, obrtom i pomorstvom, dužni bili da slušaju vlast i brane je u slučaju potrebe, što je ostalo neizmijenjeno sve do ulaska Francuza u Dubrovnik. Astoreja se dijelila na administrativne jedinice, zvane knežije, kojima je upravljao potknez (*vicecomes*) u ime odsutnog kneza. Potkonzuli su bili birani za određeno vrijeme između dubrovačke vlastele te su imali građansku, sudačku i vojnu vlast. Kako se dubrovačko područje s vremenom povećavalo, tako se povećavao broj knežija i potknezova. Na početku XIV. st. sav teritorij Astoreje, tadašnje dubrovačke općine, dijelio se u šest knežija koja su sačinjavale: Župu sa Šumetom, Gruž, Rijeka, Zaton, Mljet i otok Šipan s Lopudom i Koločepom.⁴²

Stekavši na zapadu Primorje, Ston i poluotok Pelješac, a pored Astoreje Konavle i Cavtat na istoku, vlast Dubrovačke Republike obuhvatila je područje od Kleka do kraja Konavala, ali nije doprla duboko u unutrašnjost, već se protezala uz obalni pojas obuhvaćajući i otoke Lastovo, Mljet, Šipan, Lopud i Koločep, te sve manje otoke uz njegovu obalu. Na području Dubrovačke Republike živjelo je oko 30.000 stanovnika, računajući u taj broj i stanovnike samog grada Dubrovnika. Na tom području dubrovačka je vlada organizirala narodnu obranu na način koji je najbolje odgovarao njezinim potrebama i mogućnostima s ciljem da zaštite državne granice, svoje podanike i njihovu imovinu. Sav je državni teritorij bio podijeljen na tri pokrajine; Konavli na

⁴² J. Lučić, *Prošlost dubrovačke Astoreje do 1366. g.*, Dubrovnik 1970, str. 110, 117, 118 (Stanovnici Astoreje bili su organizirani u svoja vjerska udruženja — bratovštine. Postojalo je 4—5 bratovština u Astoreji, i to: u Šumetu, Rijeci, Ombli, Župi i u Lapadu bratovština sv. Mihajla, osnovana krajem XIII. st. Te su bratovštine davale određeni broj osoba za vojne potrebe.); V. Lisičar, *Koločep nekoć i sad*, Dubrovnik 1932. g., str. 27 (1319. g. male knežije Gruž, Rijeka i Zaton sačinjavale su jednu knežiju dok je Župa sa Šumetom bila druga knežija. Ova je podjela više puta mijenjana.)

istoku, Primorje i Pelješac na zapadu. U te je pokrajine vlada iz Dubrovnika slala svake godine svoje predstavnike koji su nosili nazive; knezovi (conti), kapetani i upravitelji utvrda («castellani»). Knezovi, upravitelji pojedinih knežija bili su istodobno i vojni zapovjednici na svom području, dok su kapetani bili vojnički zapovjednici, koji su na svom području imali i civilnu vlast. Već sredinom XV. st. dubrovačka je država završila svoje teritorijalno širenje, pa je njezino cjelokupno područje bilo podijeljeno na deset knežija; Ston, Trstenica, Janjina, Slano, Župa i Konavli te otoci Lastovo, Mljet, Šipan i Lopud s Koločepom. Stoljeće kasnije ta se podjela izmijenila time što u to vrijeme nalazimo na dubrovačkom teritoriju 11 upravnih područja (8 knežija i 3 kapetanije). Knežije su bile: stonska, primorska (sa sjedištem u Slanome), župska (sa sjedištem u Mandaljeni), konavoska (u Pridvorju), te otočke — lopudska, šipanska, mljetska i lastovska. Kapetanije su bile: janjinska, pelješka (u Trstenici) i cavtatska. Na čelu svake knežije ili kapetanije bio je knez, odnosno kapetan, plemić, biran među članovima Velikog vijeća, obično na jednu godinu. Oni su bili ujedno i vojni zapovjednici pojedinih knežija i kapetanija.⁴³ Prema tome dubrovačka je država administrativno bila podijeljena na knežije i kapetanije koje međutim ne možemo točno omeđiti ni ograničiti, pa dosljedno tome ni utvrditi njihov stalan broj, jer se administrativna podjela Republike mijenjala već prema potrebama. Neke su knežije ukidane i od dvije ustrojavala se jedna, drugi su opet predjeli izdvajani iz dotadašnjih knežija i od njih ustrojavane su nove, zasebne knežije ili kapetanije. Uglavnom, tokom XVIII. st. postojali su knezovi po jedan za područje: Konavala u Pridvorju, Župe u Mandaljeni, Primorja u Slanome, za veći dio poluotoka Pelješca u Stonu, zatim na otocima Lastovu, Mljetu i takozvanim Elafitskim otocima — Šipanu, Lopudu i Koločepu, te vojnički zapovjednici — kapetani u Cavtatu, Janjini i Trstenici (današnjem Orebiću). Osim spomenutih sedam knežija i tri kapetanije postojala su i četiri upravitelja utvrda (castellana), i to po jedan u Malom i Velikom Stonu te na tvrđavi Pozvird, a jedan u tvrđavi Sokol u Konavlima.⁴⁴

Područje dubrovačke države branili su plaćeni, domaći vojnici kao i unovačeni, odnosno mobilizirani seljaci. Vrijeme za vojničku službu bilo je određeno od 20 do 60 godina starosti. Mnogo je puta vlada Dubrovačke Republike vršila popisivanje muškaraca, na osnovi kojih popisa su knezovi na terenu

⁴³ K. Vojnović, *Državno ustrojstvo...* sp. dj., »Rad« 103, JAZU, Zagreb 1891, str. 48 (Knezovi koji su upravljali na određenom području bili su izabrani prvog ožujka, a preuzeli bi dužnost prvog svibnja, osim stonskog kneza koji bi bio izabran u prosincu, a nastupio bi na posao prvog siječnja.); V. Lisićar, sp. dj., str. 28 (Kad se na otoku Šipanu u Lopudu umnožilo pučanstvo razvojem pomorstva, sredinom XV. st., dubrovački je Senat odredio da svaki od ova dva otoka dobije svoga kneza.); G. Luccari, *Copioso ristretto...* sp. dj., str. 198 («Gli uffizi di fuora»); L. Epidauritano (Dubrovački kalendar) 1908., str. 34 («Quadro dell' antico dominio di Ragusa»); L. Beritić, *Dubrovačka artiljerija...* sp. dj., str. 8—12.

⁴⁴ *Cons. rog.*, 198, str. 11—14 («Provedimento sopra la creazione di tutti i magistrati ed offizi ed altre cariche...» od 21. I. 1791. g.); *Liber croceus*, 21/II, br. 50, str. 10, 28, 65.; *isto*, 21/II, str. 519 (1726. g.); *Prepiska*, XVIII. st., 147.3186, str. 78 (Godine 1761. određeno je da se ubuduće može natjecati za sve knežije na dubrovačkom području svaki plemić, ako ima određeno doba starosti. Isto je tako određeno da knezovi i kapetani moraju tokom cijele godine živjeti na svom terenu, a mogu napustiti svoje sjedište samo dozvolom Senata.); K. Vojnović, *Sudbeni ustroj Republike Dubrovačke*, »Rad« 115, JAZU, Zagreb 1893, str. 18, 38 ((Podjela dubrovačkog teritorija 1680. g.); S. Razzi, *La storia di Ragusa, Ragusa 1903. g.*, str. 240—241; A. Marinović, *Lokalne samouprave u Dubrovačkoj Republici*, čas. »Dubrovnik« 1, Dubrovnik 1970. g., str. 83.

uređivali straže i u slučaju neke opasnosti novačili ljude za čuvanje granica. Pošto je dubrovačka vlada znala da se u slučaju jače navale neprijatelja ne može oduprijeti, nastojala je da osigura život i imanje svojih podanika tim što im je uredila utočišta u obližnjim utvrdama. U Dubrovačkoj je Republici u XV. st. bilo organizirano čitavo područje; planirano je bilo sklanjanje stanovnika u Cavtatu, Moluntu i tvrđavi Sokol, te u središnjem dijelu Konavala, u dvoru u Pridvorju. Isto je tako stoljeće ranije bio organiziran Pelješac, te su kao mjesta sklanjanja — zbijega stanovništva bili predviđeni Veliki i Mali Ston, zatim Broce i vojna naselja u Janjini i Trstenici, te niz manjih utvrda i naselja na području cijelog poluotoka. Iz jednog zaključka dubrovačkog Senata donesenog na prijedlog providura straža, početkom 1646. g., možemo saznati na koji se način vršila mobilizacija stanovnika na području Dubrovačke Republike, u konkretnom slučaju na području Konavala, Župe i Primorja. Tim je zaključkom Senata bilo određeno da se na navedenom području treba formirati 15 odreda vojske, a da svaki odred mora imati po 100 ljudi, ukupno je trebalo uzeti privremeno pod oružje 1.500 osoba. U zaključku je bilo točno određeno koja sela zajedno imaju sastaviti odred od 100 vojnika, a odred je onda nosio naziv sela ili kraja koji je dao određeni broj vojnika (na primjer »Compania di Vitagliana«, »Compagnia di Breno«, »Compagnia dell'Isola« i sl.). Svaki je odred od 100 ljudi morao imati svojega kapetana — plemića, stjegonošu i narednika, kao i određeni broj oružja i pušaka, a nalazili su se pod vrhovnim zapovjedništvom upravitelja straža i »guvernera oružja«. Svi su ti vojnici u slučaju potrebe bili dužni braniti i sam grad, kao sjedište Republike.⁴⁵ Na sličan način vršila se mobilizacija muškog stanovništva i na području Stona i Pelješca. Da bi se spriječio prijelaz neprijatelja na dubrovačko zemljište, dubrovačka je vlada bila uvela i neku vrstu graničara. Republika je na položaje dovela seljake davši im kuće i zemljišta pod uvjetom da ih ne smiju prodati niti napustiti, već da prelaze u nasljedstvo od oca na sina.

Kako smo već spomenuli, na čitavom teritoriju dubrovačke države postojale su četiri glavne utvrde na koje se oslanjala vojna i obrambena organizacija Republike. To su bile Veliki i Mali Ston, Tumba na Brgatu nedaleko Dubrovnika i Sokol u Konavlima, pored niza manjih utvrda i utvrđenih mjesta, koja su zajedno sa dubrovačkim zidinama činile jednu obrambenu cjelinu ulijevajući pouzdanje podanicima Republike, ali ne i dubrovačkoj vladi, u mogućnost i efikasnost njihove obrane.

Utvrde i zidine Stona bile su, pored dubrovačkih, najjače na području države. Ston je za Dubrovnik bio veoma važna obrambena točka, jer je stonska tvrđava, čitav utvrđeni pojas od Velikog do Malog Stona branio prilaz na poluotok Rat — Pelješac od provala s kopna. Dubrovčani su još od prve polovice

⁴⁵ *Cons. rog.*, 99, str. 98, 100 (Odluka Senata od 28. II. 1646. g. o formiranju 15 odreda po 100 vojnika); *Guardie ed armamento*, 9, sv. 5 (»Libro delli pagamenti de soldati 1562.« — Tokom ove godine bilo je unovčeno za potrebe vojske 144 vojnika s područja Pelješca i susjednih otoka.); *isto*, sv. 4, str. 216 (»Libro delli Pagamenti di soldati di sopragionta 1618.« — To su bili plaćeni vojnici dve do tri osobe iz svakog sela, unovčeni za jedan do dva mjeseca.); *isto*, sv. 7 (Prema popisu iz 1617. g. bilo je oko 120 sela i zaseoka na području Republike iz kojih su se uzimali vojnici u slučaju potrebe.); *K. Kovač*, *Crtnice o statistici...*, sp. dj., str. 306—308.; *M. Plančić-Lončarić*, *Planiranje na području...*, sp. dj., str. 113 (God. 1468. bilo je određeno tko se u slučaju opasnosti povlači unutar zidina Molunta i Cavtata.); *Z. Sundrica*, *Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. godine*, Arhivski vjesnik II, Zagreb 1959. (Prema ovom popisu bilo je tih godina na dubrovačkom području, bez grada Dubrovnika, Lastova, Stona i Mljeta, 9385 muških osoba.)

XIV. st. posvetili veliku pažnju obrani Stona ulažući u njegovu gradnju znatna materijalna sredstva. Sav kompleks utvrda Stona dijelio se u tri glavna dijela: veliki zid koji se proteže uz prevlaku od jednog do drugog zaliva s tvrđavom Pozvizard na vrhu istoimenog brda, zatim Mali Ston s tvrđavom Korunom i sam grad Ston s tvrđavom Veliki Kaštio. Stonska utvrđenja bila su naoružana jače ili slabije, prema opasnostima koje su prijetile. Pojačanja su se katkad slala i iz Dubrovnika i dubrovačke okolice, a kad je opasnost prošla, suvišno je naoružanje vraćeno u Dubrovnik, a ljudstvo raspušteno kućama. Premda se takva praksa zadržala i poslije stjecanja nezavisnosti, dubrovačka je vlada već krajem 1386. g. donijela uredbu o obveznoj straži i naoružanju stonskih utvrda. Prema toj uredbi u tri tvrđave: u Stonu (Kaštel), u Malom Stonu (Koruna) i u tvrđavi Pozvizard moralo je biti 30 oklopa, 20 samostrijela, 6 sanduka strijela i 6 bombardara s odgovarajućim prahom i drugim potrepnostima. Što se ljudstva tiče, prema istoj uredbi, u stonskoj tvrđavi moralo je biti stalno 12 ljudi, od kojih najmanje tri samostrijelca (balestijeri). Isti broj posade morao je biti i u tvrđavi Malog Stona, a u tvrđavi Pozvizard šest ljudi, od kojih dva samostrijelca. Noću su svi morali biti pod oružjem na svojim mjestima, a danju najmanje polovica. Da bi te tvrđave bile uvijek opskrbljene oružjem, posadom i potrebnim namirnicama, bio je zadužen stonski knez da svaka tri mjeseca, zajedno s kancelarom, izvrši pregled tvrđave. Spomenutom je uredbom nadalje bilo regulirano pitanje noćnih straža na zidinama. Njih je bilo 18, te su bili raspoređeni na šest stražarskih mjesta uz plaću od 12 groša mjesečno. Stražari su se prema uredbi isplaćivali svaka tri mjeseca i pri svakoj naplati morali su se zakleti da će dobro i propisno stražariti.⁴⁶

Početak XV. stoljeća dubrovački je Senat donio odluku o čuvanju i naoružanju stonskih utvrđenja. Prema toj odluci trebalo je uzeti u stalnu službu 50 plaćenih vojnika, od kojih je 24 imalo čuvati utvrdu »Veliki Kaštio«, 20 utvrdu »Koruna«, dok su za tvrđavu Pozvizard određena šestorica. Osim toga trebalo je, prema toj odluci, popisati 70 muškaraca iz Stona koji su u slučaju potrebe imali pojačati obranu utvrda Veliki Kaštio, Pozvizard i Korune, dok se sve ostalo stanovništvo trebalo skloniti u Mali Ston. Prema istoj odluci na utverdama Veliki Kaštio i Korunu trebalo je namjestiti po pet bombardara, a na tvrđavu Pozvizard dvije, a sve su se tri utvrde imale opskrbiti hranom za godinu dana. Sredinom istog stoljeća Senat u Dubrovniku je odlučio da pojača čuvanje stonskih zidina, pa je u tu svrhu uzeo u službu 100 plaćenih vojnika s plaćom od 7 perpera na mjesec.⁴⁷ Krajem XV. st. bilo je određeno da stonski

⁴⁶ L. Beritić, Stonske utvrde, Dubrovnik 1958 str. 9 (Godine 1333. sagrađen je preko Stonske prevlake od jednog do drugog zaljeva veliki zid. God. 1335. određeno je da se na vrhu brda Pozvizda sagradi tvrđava. Iste godine određena je gradnja ulica i kuća u Malom i Velikom Stonu. God. 1347. zaključeno je da se sagradi tvrđava Korun kao i Veliki Kaštio.); C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik 1955, str. 67—71; Z. Šundrica, Stonski rat u XIV. st., Pelješki zbornik II, Dubrovnik 1980, str. 83; M. Šercer, Oružje u prošlosti, Pov. muzej Hrvatske, Zagreb 1980, str. 21 (Samostrijel je oružje slično luku, koji se sastoji od drvenog kundaka na čije se tjeme naslanja drveni ili čelični luk, a na kraju luka pričvršćivala se tetiva. Upotrebljavan je uglavnom od sredine XV. do sredine XVI. st.)

⁴⁷ B. Nedeljković, Liber viridis, SANU, Beograd 1948, str. 270. (Početakom 1440. g. dubrovački je Senat donio odluku pod nazivom »Ordo pro guardia Stagni et pro provedimento salinarium«, kojom je odredio da se za čuvanje Stona izaberu dva plemića, starija od 30 godina, uz plaću od 250 perpera godišnje.); isti, sp. dj., str. 359 (Krajem 1449. g. donesena je uredba pod nazivom »Ordo pro massario et balestariis castelli de Pozvizard«.); Liber croceus, sv. 21/1, br. 50 (I—II), str. 36 (Uredba iz 1462. g. o plaćanju oficira i kaštelana Stona.); K. Vojnović, Sudbeni ustroj ... sp.

knez, kapetani i kaštelani ne mogu napustiti svoje mjesto i ostaviti drugu osobu da obavlja njihove poslove bez odobrenja 3/4 članova Malog vijeća. Radi bolje obrane Stona, Senat je odlučio, početkom 1534. g., da uzme u službu 60 barabanata za čuvanje grada. Radi bolje organizacije stonske obrane Senat je 1613. g. donio posebnu uredbu o stonskom kaštelanu i čuvarima stonskih utvrda. Tom je uredbom bilo određeno da se kaštelan u Stonu imenuje za godinu dana te da mu je glavni zadatak da nadzire stražu Velikog Kaštela i njegovih vojnika. Također je bilo određeno da se kaštelan mora svake večeri povući sa svojim vojnicima u utvrdu, te da je za čuvanje Velikog kaštela određeno 20 vojnika s jednim kaplarom na čelu i dva bombardijera, koji su dužni održavati u ispravnom stanju svu artiljeriju utvrde. Kaštelan utvrde bio je dužan da krajem godine preda pismeni popis inventara svom nasljedniku, a da stonski knez sa svoja tri oficira izvrši početkom svakog mjeseca kontrolu utvrde Veliki kaštel i o tome podnese izvještaj Malom vijeću.⁴⁸ Interesantno je spomenuti da je tokom 1614. g. bilo unovačeno za vojne potrebe Stona i Pelješca 360 osoba, uglavnom stanovnika tih krajeva, dok je četiri godine prije velikog potresa (1663. g.) unovačenih osoba bilo samo 110, zbog smanjene opasnosti u okolini Stona. Komandanti pojedinih utvrda Stona i Dubrovnika bili su sve do velikog potresa isključivo samo plemići, birani od Velikog vijeća. Poslije velikog potresa, zbog malog broja plemića, ponekad su kaštelani stonskih utvrda bili i građani.⁴⁹

Samo tri godine nakon velikog potresa (1670. g.) donio je dubrovački Senat uredbu o zaštiti Stona. U toj se uredbi određuje da osobe koje se uzimaju i plaćaju za noćne stražare ne smiju biti mlađi od 18 ni stariji od 60 godina, te da svakih 6 mjeseci treba odrediti jednog kapetana za Ston s plaćom od 250 perpera, starijeg od 40 godina, koji će zapovijedati svim stražama i barabantima u Stonu, a da broj vojnika u Stonu treba brojiti 30 osoba. Gradska se vrata Stona nisu smjela otvarati po noći, nijedan stranac nije smio ući u Ston bez posebnog odobrenja Malog vijeća, a trgovina se imala obavljati izvan gradskih zidina, a nikako unutar grada. U Stonu se za svečanost sv. Vlaha održavala smotra kao u Dubrovniku. To je bila povorka svih za oružje sposobnih seljaka, građana i plemića iz Velikog i Malog Stona te iz okolice, koji su u slučaju potrebe mogli biti pozvani pod oružje. Godine 1672. dubrovački je Senat utvrdio da u Malom Stonu treba biti stacionirano 44 vojnika, a u Velikom Stonu 22. Vojnici su po noći imali stražariti na kulama, i to za svako stražarsko mje-

dj., »Rad« 108, JAZU, Zagreb 1892, str. 20, 37 (Senat je zaključio 1492. g. da se svake godine do 15. V. imaju poslati 3 sindikata u Ston radi pregleda utvrda.); *L. Beritić*, *Stonske utvrde*, »Anali« Hist. inst. JAZU, III, Dubrovnik 1954, str. 303, 351.

⁴⁸ *Liber croceus*, sv. 21/I, br. 50, str. 206 (1492. g.); *isto*, sv. 21/I, br. 50, str. 450, 474 (Senat je 1613. g. donio odluku pod nazivom »Providimentum super castelano castris Magni Stagni et eiusdem castris custodia«. — Krajem 1666. g. Senat je odlučio da u Velikom Stonu kaštelana može zastupati vice-kaštelan.); *I. Mitić*, Marin Getaldić kao službenik i diplomat Dubrovačke Republike, Radovi međunarodnog simpozijuma povodom 400. god. rođenja, JAZU, str. 40 (U ožujku 1604. g. Getaldić je bio izabran od Senata za jednog od dvojice kapetana koji su bili zadužena za obranu i čuvanje Stona.)

⁴⁹ *Guardie ed armamento*, IX, sv. 2, str. 1 (»Inventarii delle armi e munizioni dell' armamento 1614.« — Prema popisu inventara u Velikom Stonu bilo je 176 pušaka, 579 željeznih kugli, 74 sablje i ostalog materijala.); *isto*, sv. 44 i 105 (Plaća vojnika u Stonu 1663. g. Neki su vojnici i po 5—6 godina služili neprekidno vojstvu, uz određenu plaću.); *L. Beritić*, *Dubrovačka artiljerija...*, sp. dj., str. 84.

sto po šestorica.⁵⁰ Iz jednog izvještaja o plaćama vojne posade Velikog Stona iz početka XVIII. st. izlazi da je taj grad 1715. g., u normalnim prilikama, branilo deset plaćenih vojnika, sedam bombardijera, tri kapetana, dva vratara i tri kaporalala. Iste su godine bili u Malom Stonu tri bombardijera, dva vratara, dva kaporalala i 17 vojnika. Desetak godina kasnije (1725. g.) taj se broj vojne posade opet izmijenio, pa nalazimo u Velikom Stonu stalnu posadu od jednog kapetana, sedam bombardijera, tri vratara, sedam vojnika i jednog kaporalala, dok su u Malom Stonu iste godine bila tri bombardijera, jedan vratar, dva kaporalala i 29 vojnika. U drugoj polovici XVIII. st. (oko 1771. g.) ukupna, stalna posada Malog Stona iznosila je 54 osobe, od tog broja bilo je 42 vojnika, 4 kaporalala, 3 bombardijera, 4 vratara i jedan bubnjar. Iz arhivskih dokumenata vidimo da je vojna posada u Velikom i Malom Stonu, početkom XIX. st., bila brojčano slabija nego krajem XVIII. st., pa je tako na primjer 1801. g. u Malom Stonu bio samo 21 vojnik, dok ih je ranije bilo dva puta više.⁵¹

Iz navedenog, možemo utvrditi vojnu organizaciju koja je, prema raznim odredbama dubrovačke vlade, štitila Ston i Pelješac. Na čelu vojne posade u Velikom i Malom Stonu i njihovoj obrane bio je stonski knez, koji je zapravo zastupao dubrovačkog kneza. On je izdavao naredbe kaštelanima, a oni svojim potčinjenima. Bila su pretežno tri kaštelana birana između mlađe dubrovačke vlastele, koji su upravljali trima glavnim stonskim utvrdama (Velikim Kaštelom, Pozvizdom i Korunom). Svaki od tih kaštelana imao je pod svojom komandom određen broj vojnika, a bilo je i vojnika koji su stražarili na drugim dijelovima stonskih utvrda i zidina, te na nekim drugim položajima. Vojnici su primani u službu na osnovi molbe i dokaza da su sposobni za obavljanje vojničke službe, a ostajali su u službi do navršene pedesete godine života, a katkad i do šezdesete. Plaće su im bile različite, a ovisile su o općoj ekonomskoj situaciji i visini životnih troškova u Dubrovniku. Među vojnicima se spominje kaporal, koji je imao nadzor nad njima, zatim vratari grada, bombardijeri i samostrijelci (balestijeri) u XV. i XVI. st. Vratari grada koji su otvarali i zatvarali glavna gradska vrata primali su za svoj rad mjesečnu plaću kao vojnici. Katkad je dubrovačka vlada naređivala, naročito u slučaju posebne opasnosti da stražarsku službu, pored redovnih vojnika, vrše uz plaću naizmjenično i seljaci iz obližnjih sela, i to obično od 1. svibnja do kraja listopada, kad su se na moru javljali gusari. Radi bolje obrane i držanja redovnih straža na Pelješcu bili su već u XV. st. formirane dvije kapetanije, i to u Janjini i Trstenici (Orebiću). Te su se kapetanije zadržale na Pelješcu sve do dolaska Francuza na dubrovački teritorij.⁵²

Dubrovačka je vlada vodila brigu ne samo o zapadnom dijelu dubrovačkog državnog teritorija s Pelješcem i utvrdama Stona već i o njezinim istočnim zemljama koje su sačinjavali Konavli i Župu. U Konavlima kao i u Župi vlast

⁵⁰ *Liber croceus*, sv. 21/I, br. 50, str. 487/488 (1680. g.); *Guardie ed armamento*, IX, sv. 108, str. 25 (»Paghe dei soladati di Stagno 1677—85«); *isto*, IX, 9 s/5 (»Il salario alli soldati di Stagno Grande e Picolo del'anno 1692«); *L. Beritić*, *Stonske utvrde*, »Anali« III, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1954, str. 86, 112, 119, 124.

⁵¹ *Guardie ed armamento*, IX, sv. 80, str. 97 (»Pagamenti di Stagno 1708—1727.«); *isto*, sv. 80, 83, str. 86 (»Libro dei Salariati 1725—1748«); *isto*, sv. 115, str. 56 (»Salariati di Stagno del 1801.«); *Prepiska*, XVIII st., 153.3192, str. 69, 144 (1771. g. — »Dal libro delle paghe di Stagno«; 1777. g. — »Nota delli Soldati di Stagno Piccolo«).

⁵² *P. Glunčić*, Iz prošlosti grada Stona XIV—XIX veka, Spomenik 61, SANU, Beograd 1961, str. 45—46 (Vojnici nijesu za vrijeme dopusta primali plaću. Ponekad je vojnička služba prelazila s oca na sina. Vojnici su uz vojničku službu vršili i neke druge poslove; obrađivali zemlju ili kao obrtnici radili u svom zanatu.)

i uprava bili su organizirani kao na Pelješcu i Stonu. Čitavi Konavli tvorili su knežiju kojom je upravljao knez biran od Velikog vijeća, u početku za šest mjeseci, a kasnije za godinu dana. On je zapovijedao konavskom vojskom koja se povremeno regrutirala i bila plaćena, kad bi zaprijetila opasnost od pljačkarnja i pustošenja državne teritorija. Tada su Konavljani dobivali oružje, ako ga od ranije nisu sami imali. Vojna obveza obuhvaćala je sve Konavljane od 20 do 60 godina, a popis vojnih obveznika nalazio se pohranjen kod kneza. Radi uspješne obrane teritorija, uz kneza je postojao poseban kapetan koji je prebivao u Cavtatu, dok je knez konavoski stanovao u svom dvoru kod Pridvorja. U slučaju opasnosti narod se sklanjao u utvrđena mjesta, u Cavtat i Molunat. Knez je imao dvor i u Cavtatu, ali mu je nakon velikog potresa dubrovačka vlada naredila da mora stalno živjeti u Konavlima. Uz kneza je na dvoru stanovao i kancelar, koji je vodio sve administrativne poslove. Kako su krajem XVIII. st. hajduci iz Crne gore često napadali i pljačkali žitelje i kuće na području Konavala, dubrovački je Senat 1792. g. poduzeo izvanredne mjere te odredio nekoliko plemića da pođu na tu stranu državne granice i da utvrde je li se tamo pravilno vrši straža, kao i to jesu li tamošnji seljaci spremni da brane svoje kuće. Oni su uz pratnju četiri vojnika i jednog bubnjara (dobošara) trebali poći u Mrcine i Vitaljinu i popisati tamo sve kuće i ljude po kućama te odrediti da nitko ne smije napustiti svoju kuću bez posebnog pismenog odobrenja. Nadalje je Senat tom prilikom odredio da ovi plemići moraju svake večeri sa svojim vojnicima izvršiti kontrolu i utvrditi jesu li svi ljudi kod kuće, a straže na granici, dok je bubnjar s jednog povišenog mjesta oglašavao početak jutra, podneva i večeri. U slučaju iznenadne opasnosti stanovnici Konavala bili su o tome obaviješteni pucnjem iz topa, pa su bili dužni da se odmah skupe s oružjem na određena zborna mjesta.⁵³

Posebno značenje i ulogu u obrani Konavala imala je tvrđava Sokol (iz 1391. g.), koja je podignuta u blizini sela Mrcina na teško pristupačnom mjestu s kojeg se položaja lako nadziralo Konavosko polje i putovi koji su iz zaleđa vodili u Konavle. Dubrovačka je vlada vodila osobitu brigu za sigurnost i ratnu spremu te ključne strategijske posade, pa je posebnim odredbama regulirala način života, broj i vrstu posade, naoružanja i zapovjedništvo u njoj. Na čelu utvrde bio je zapovjednik — kaštelan, plemić biran od Velikog vijeća koji je držao ključeve svih vrata te nije smio napustiti utvrdu niti primati posjetioce, a bio je odgovoran za disciplinu, poštovanje propisa i borbenu sposobnost posade i utvrde. U slučaju ratne opasnosti djeca su se sklanjala u unutrašnju utvrdu, a žene i starci u predziđe, između vanjskih i unutrašnjih vrata. Godine 1420. dubrovački je Senat donio veliku odredbu o tvrđavi Sokol kojom je utvrdio da se kaštelan bira za 6 mjeseci, te da se broj posade trebao sastojati od 10 ljudi, od 25 do 60 godine starosti i od 4 samostrijelca, pa je ta prva posada, uz kapetana i skladištara, imala 17 osoba. Zatim se u istoj odredbi govori o noćnim stražarima i određuje da se na tvrđavi postavi zvono, koje će zvoniti u sutonu kad su svi noćni stražari dužni zaposjesti svoja stražarska mjesta, te

⁵³ *Guardie ed armamento*, IX, 9 s/2 (»Salarii dei soldati nel territorio luglio, ottobre 1614«); *Lett. di Ponente*, sv. 127, str. 50 (Odluka Senata iz 1792. g.); *Prepiska*, XVIII. st., 147.3/86, str. 69 (Straže u Mrcinama 1754. g.); *J. Lučić*, Kroz konavosku SANU, Beograd 1980. g., str. 66—69; *A. Vučetić*, Marojica Kaboga u zgodama Dubrovačka vlastela i konavoski knezova (1420—1808), Konavoski zbornik I, Dubrovnik 1982, str. 45—47; *J. Vukmanović*, Konavli, antropogeografska i etnološka ispitivanja, SANU, Beograd 1980. g., str. 66—69; *A. Vučetić*, Marojica Kaboga u zgodama Dubrovnika, Vijesnik Zemaljskog arhiva, god. XX, sv. 3, Zagreb, str. 164—168.

ujutro kad noćni stražari napuštaju svoja mjesta, a zamjenjuju ih danji stražari. Sredinom 1423. g. Senat je dopunio raniju odredbu o tvrđavi Sokol i odredio da kao čuvari tvrđave moraju biti i tri samostrijelca (balestijeri) iz Dubrovnika i pet drugih osoba također Dubrovčana. Samostrijelci su imali 8 perpera mjesečno, a ostali stražari po 6 perpera. Za svu municiju, oružje i залиhe koje su se nalazile u tvrđavi odgovarao je kaštelan. Petnaest godina kasnije (1438. g.) pojačavaju se straže na Sokolu i za pomoćnika kaštelanu dodjeljuje se vlastelin sa dvije sluge i upućuju se još četini samostrijelca, a 1448. g. broj samostrijelaca se povećao na 11 ljudi. Dvije godine kasnije izdana je nova odredba o stražarenju na Sokolu, po kojoj su se vojnici tvrđave imali mijenjati svakog mjeseca, a pored vojnika u tvrđavi je predviđen i jedan bombardijer. Sredinom 1636. g. dopunjena je stara odredba o posadi Sokola time da se svakog mjeseca šalje iz Dubrovnika 6 vojnika s njihovim kapuralom i jedan bombardijer radi pojačanja straža na tvrđavi, dok se radi bolje sigurnosti Konavala određuje jedan vlastelin za kapetana, odnosno zapovjednika straža na raznim mjestima po Konavlima, pored jednog Senatora i četiri mlađa vlastelina. Poslije kandijskog rata (1645—1669. g.) iz kojeg je Venecija izašla oslabljena, postepeno se napušta Sokol, a od 1673. g. ne spominje se više u zaključcima Senata i dokumentima dubrovačke vlade. Tokom XVIII. st., za vrijeme relativno mirnog perioda na dubrovačkim granicama, Dubrovčani su u slučaju opasnosti davali oružje i municiju onim Konavljanima koji su živjeli na prilaznim graničnim točkama, te su ujedno odmah određivali i posebne vlasteline i pučane za zapovjednike posada. Ta plaćena posada uglavnom se nalazila na Mrcinama, a kad bi opasnost prošla, ostalo bi oko desetak stalnih vojnika za čuvanje straža i granice.⁵⁴

U sastav konavoske knežije spadao je i Cavtat koji je od kraja XV. st. bio posebna kapetanija. U početku su ti cavtatski kapetani bili čisto vojne osobe, koji su poslije preuzeli i upravnu vlast i kao takvi ostali do ukinuća Republike. Kuća kapetana, nazvana i knežev dvor, jer je tamo neko vrijeme boravio i konavoski knez, čuvalo je 8 vojnika iz Konavala, koji su uz određenu plaću vršili i stražu po Cavtatu. Dubrovačka je vlada radi bolje obrane odredila da se Cavtat odvoji od kopna posebnim jarkom koji je bio iskopan 1431. g., kada se spominju već gradska vrata Cavtata. Iste je godine naređeno kapetanu da su tamošnji plaćeni vojnici dužni zatvarati vrata preko noći, a da je on dužan držati ključeve gradskih vrata kod sebe. U slučaju opasnosti obitelji Konavljana povlačile su se, pored spomenutih utočišta, utvrda Sokol i selo Molunat, još i u Cavtat, dok su ljudi sposobni za oružje bili dužni da čuvaju knežiju i svoje kuće. Krajem 1473. g. bilo je zaključeno u Malom vijeću da se salije jedno zvono, koje su imali postaviti na zidine Cavtata radi dozivanja stražara. Slična su zvona bila i na zidinama Dubrovnika i Stona. Cavtatske zidine, koje su se protezale uglavnom uz jarak koji je dijelio grad od kopna, bile su dograđivane tokom stoljeća sve do ukinuća Republike. Početkom XVII. st. naređeno je kapetanu Cavtata da uzme 7 ljudi iz svoje kapetanije za noćne stražare, pored

⁵⁴ B. Nedeljković, *Liber viridis*... sp. dj., cap. 181 ((26. IV. 1423. g. — »Ordino pro provisioni castelani et custodie castrū Sokol«); *Cons. rog.*, sv. 41, str. 143 (Odluka Senata od 7. XII. 1532. g.); J. Lučić, *Kroz konavosku prošlost*..., sp. dj., str. 25.; L. Beritić, *Tvrđava Sokol u Konavlima*, »Anali« X—XI, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1966, str. 5—35; D. Živanović — D. Vuković, *Soko-grad u Konavlima*, »Anali« III, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1954, str. 357—385.

već postojećeg, određenog broja od 8 do 10 stalnih — plaćenih vojnika, pa je ta posada uglavnom sačinjavala u mirnim vremenima obranu Cavtata sve do dolaska Francuza u Dubrovnik.⁵⁵

Sjedište župske knežije bilo je u selu Mandaljeni odakle je knez, umjesto dubrovačkog kneza, vršio sve administrativne funkcije organizujući ujedno i obranu svih sela i zaseoka dubrovačke Župe. Godine 1430. određeno je da se zaštititi pristup Dubrovniku sa sjeverne strane i zaštite zemlje u Župi, Šumetu i Rijeci, te tako dolazi do jačeg utvrđivanja prostora u blizini ranijeg stražarskog mjesta na Gornjem Brgatu koje je bilo nazvano Tumba. Sredinom iste godine Malo je vijeće odredilo tri nastojnika da drvom, kamenjem i stražama utvrde mjesto, odnosno položaj Tumbe. Nekoliko je godina poslije dubrovački Senat odlučio da naseli seljake na tom strateški važnom položaju za obranu Dubrovnika, pa bi oni seljaci koji su se naselili dobili zemljište besplatno, ali su morali samo sagraditi kuću na dobivenom zemljištu uz pomoć dubrovačke vlade i upravitelja straža, pod uvjetom da preuzmu stalnu vojnu obvezu čuvanja toga položaja. Sagrađena kuća i zemljište bili su nasljedni, a nasljednik je imao istu obvezu čuvanja utvrde kao i njegov prethodnik. Kako bi se Tumba što bolje utvrdila, određeno je sredinom 1441. g. kopanje jarka oko nje, pa je tom prilikom bilo određeno da svi sposobni stanovnici Astaraje mogu biti uzeti na rad za što bržu izgradnju toga jarka. Iste je godine donesena odluka o stražarenju na Tumbi, kojom je utvrđeno da se na tom položaju stalno drži 30 ljudi iz Dubrovnika uz plaću od dva groša na dan, dok se za noćne straže odredilo 50 ljudi iz župske knežije. Određena su i dva plemića za čuvanje Tumbe, te da se pojača njezino naoružanje s još jednom bombardom, šest lukova, 300 strijela, 10 štitova i određenom količinom baruta. Utvrda Tumba služila je i kao mjesto zbjega jednog dijela stanovnika Župe, u slučaju pojave neke opasnosti, isto kao i utvrda Sokol te mjesta Molunat i Cavtat. Osim utvrde Tumbe i tamošnjih stražara, po selima Župe također su stražarili stalni vojnici, plaćenici kojih je bilo prema jednom dokumentu iz 1614. g. u Mandaljeni 19, u Postranju 8, u Čelopeči 10, u Petrači 3, u Mlinima 9 i na Brgatu 16, ukupno 65 vojnika.⁵⁶ U sistemu obrane dubrovačkog državnog teritorija na području Župe i Konavala utvrda Tumba bila je značajna karika koja je povezivala utvrdu Sokol te Molunat i Cavtat u jednu jedinstvenu obrambenu cjelinu. Toj je obrambenoj cjelini pripadalo i područje dubrovačkog Primorja koje se protezalo uskim pojasom uz more od Dubrovačke Rijeke pa sve do stonskih utvrda. To je područje činilo Primorsku knežiju čije je sjedište bilo u Slanome, gdje je i stanovao tamošnji knez, koji je, kao i svi ostali dubrovački knezovi na terenu, imao civilnu, sudsku i vojnu vlast u svojim rukama. Obrana je bila organizirana po selima i u drugim mjestima na području dubrovačke države, samo što se na tom priobalnom području ne spominju neke jače utvrde, slične onim

⁵⁵ *Liber croceus*, knj. I, str. 228 (1497. g. — »Provedimentum pro Capitaneo Zavtat«). — Kapetan Cavtata bio je plemić stariji od 30 godina, imenovan za 6 mjeseci. On je imao i pravo suđenja, držao je ključeve Cavtata, stanovao u posebnoj kući i vršio kontrolu robe za potrebe stanovnika.); *isto*, knj. I, str. 487—488 (Zaključak Senata od 26. VII. 1680. g.); *Cons. rog.*, 206, str. 58 (Zaključak Senata iz 1799. g.); *L. Beritić*, Utvrđenje i regulacioni plan Cavtata, »Anali« XII, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1970, str. 194—203.

⁵⁶ *Guardie ed armamento*, IX, 9s/2 (1614. g. — »Salarii dei soldati nel territorio«); *isto*, sv. 2, str. 7 (1623. g.); *L. Beritić*, Tumba, »Anali« VI—VII, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1959, str. 293—296; *M. Planić — Lončarić*, Planiranje izgradnje na području Dubrovačke Republike, Zagreb 1980, str. 172 (Tumba je bila najranije naselje građara na dubrovačkom terenu.)

na zapadnom i istočnom dijelu dubrovačkog teritorija, vjerojatno zato što je ono bilo nepogodno pa time i manje izloženo napadima i pljačkanjima stanovnika graničnih, susjednih zemalja.

Organizacija obrane dubrovačkih otoka slično je ustrojena kao i u koprenom dijelu dubrovačke države. Otoci oko Dubrovnika bili su podijeljeni na knežije. U XV. st. postojale su četiri knežije, i to na otocima Lastovu, Mljetu, Šipanu, te Lopudu s Koločepom, dok u XVIII. st. nalazimo na otocima samo tri knežije, i to stoga što su se Elafitski otoci (Šipan, Lopud i Koločep) nalazili pod jednim knezom. Odmah poslije stjecanja nezavisnosti Veliko vijeće u Dubrovniku imenovalo je na Lastovu svog kneza i odredilo da su otočani dužni održavati straže po danu na brdu Hum i u utvrđi zvanoj »Glavica«, a po noći u utvrđi nazvanoj »Toreta«. U slučaju opasnosti straže su se trebale postavljati i na druga mjesta po otoku, te u lukama. Izostajanje sa straže knez je kažnjavao strogim kaznama. Stražare, odnosno čuvere otoka izabralo bi vijeće Lastova između sposobnih stanovnika otoka. Na čelu stražara nalazio se kapetan, dok je knezu dodijeljen glasonoša radi objavljivanja svih njegovih naredbi i onih vlade iz Dubrovnika. Prema odredbi dubrovačkog Senata otok Lastovo morao je slati u Dubrovnik svakog mjeseca rujna i listopada 20 vojnika koji su obavljali službu po gradu, dok su konavoski, župski i primorski seljaci vršili jematvu (berbu). Godine 1572. bio je određen način kako treba izabirati vojnike na Lastovu radi odlaska svake godine na službu u grad.⁵⁷ Otok Mljet nije početkom XV. st. (1410. g.) bio samostalna knežija, već je potpadao pod jurisdikciju šipanskog kneza, a desetak godina kasnije knez je lastovski bio dužan da za vrijeme ljetnih mjeseci boravi na Mljetu, u Babinom Polju, a ostale mjesece u godini na otoku Lastovu. Početkom XVI. st., radi bolje organizacije obrane tih otoka, po odluci Senata osnovane su posebne knežije na otocima Mljetu i Šipanu. Tom istom odlukom sva su tri Elafitska otoka dobila jednog kneza. Takva se organizacijska struktura dubrovačkih otoka zadržala sve do dolaska Francuza, a glavno su uporište obrane bile dnevne i noćne straže sastavljene od stanovnika tih otoka. U slučaju opasnosti provodila se mobilizacija svih sposobnih otočana koji su se tada nalazili pod zapovjedništvom kneza i kapetana knežije. Mali dubrovački otoci kao što su bili sv. Andrija, Daksa ispred Gruža, Lokrum, te ispred Cavtata otoci Mrkan i Bobara nisu bili posebno branjeni. Na nekim od njih su se nalazili samostani franjevac ili benediktinaca s posebnim utvrđenim kulama iz kojih su se redovnici branili u slučaju opasnosti, a vatrom davali znak Dubrovniku i ostalim utvrđama na dubrovačkom teritoriju da se nalaze u opasnosti, te da traže pomoć od dubrovačkih naoružanih brodova.⁵⁸

⁵⁷ *Liber croceus*, sv. 21, 50 (I), str. 108 (Odluka Senata iz 1473. g. kojom je određeno da služba kneza na Lopudu traje godinu dana.); *Fratrie*, XXII, sv. 4, br. 1, 7 (»Vacchetta dei soldati 1588—1598, 1778—1787«); *M. Lucijanović*, Lastovo u sklopu Dubrovačke Republike, »Anali« III, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1954, str. 253—294; *V. Foretić*, Povijest Dubrovnika..., sp. dj., knj. II, str. 82 (Nije samo Lastovo slalo svoje stanovnike za obranu Dubrovnika, već je bilo i obratnih slučajeva. Za vrijeme Lastovske bune dubrovačka vlada šalje u Lastovo 1602. g. 600 vojnika pod vodstvom 4 kapetana koji su trebali ponovo uspostaviti dubrovačku vlast na otoku.)

⁵⁸ *Liber croceus*, sv. 25, 50 (I), str. 216 (Odredba Senata o otoku Mljetu iz 1504. g.); *Guardie ed armamento*, IX, sv. 2, str. 12 (Odluka o otoku Lopudu iz kraja 1614. g.); *K. Vojnović*, Sudbeno ustrojstvo Rep. Dub..., sp. dj., »Rad« 103, JAZU, Zagreb 1891. str. 14; *isti*, Sudbeno ustrojstvo... sp. dj., »Rad« 112, JAZU, Zagreb 1893, str. 18 (God. 1673. sedam godina poslije potresa tri otoka, Šipan, Lopud i Kalamota, dobivaju opet jednog kneza, koji je u početku stanovao 3 mjeseca na Lopudu, a 3 na

Nastojali smo u najkraćim crtama prikazati organizaciju kopnene obrane Dubrovačke Republike koja je obuhvaćala grad Dubrovnik, državni teritorij i dubrovačke otoke. Osim te kopnene obrane stari su Dubrovčani bili organizirali i pomorsku obranu čiji je zadatak bio da štiti obalu i brodove koji su plovili u obalnom moru njihove države. O toj obrani biće govora u daljem tekstu ovoga rada.

3. POMORSKA OBRANA

Od najstarijih vremena trgovački su brodovi bili naoružani (kako bi se mogli braniti od napada gusara na otvorenom moru. Već u dopuni Statuta iz 1336. g. nalazimo da su dubrovački brodovi morali biti naoružani. Prema istoj odredbi mali su brodovi morali imati pet oklopa i 4 samostrijela, a svaki mornar štit, mač i šljem, dok su određene osobe bile dužne pregledati naoružanje brodova prije isplovljavanja, te provjeriti odgovara li vojna oprema broda njegovoj veličini i broju posade. Za sve vrijeme postojanja dubrovačke države njezini su brodovi bili naoružavani, prema potrebama, oružjem koje je odgovaralo tadašnjoj obrambenoj tehnici, a već u XVI. st. nalazimo artiljeriju na dubrovačkim trgovačkim brodovima. O naoružanju dubrovačkih trgovačkih brodova krajem XVIII. st. saznajemo iz izjava i potvrda raznih dubrovačkih kapetana koji su prije odlaska na put bili dužni ulkrcati na brod potrebno oružje koje je služilo, kako se u izjavama navodi »za osiguravanje redovne plovidbe trgovačkog broda«. Naoružanje se u to vrijeme sastojalo, za brodove koji su plovili po Mediteranu, od određenog broja topova, pušaka, topovskih kugli, puščanih metaka, puščanog praha i druge opreme.⁵⁹ Radi bolje i efikasnije obrane za određene relacije, plovidba u konvoju bila je obavezna. Dok su dubrovački brodovi na otvorenom moru bili prepušteni vlastitoj obrani, dubrovačka se država u svojoj pomorskoj obrani obalne plovidbe i obale od napada gusara oslanjala na svoje ratne galije, većinom na manje brodove koji su se naoružavali u slučaju opasnosti i čiju su posadu sačinjavali plaćeni ili kažnjeni dubrovački podanici. Te se galije nisu pojavljivale daleko od dubrovačkih otoka, na otvorenom moru, već su se uglavnom držale obalnog područja.

Broj dubrovačkih državnih naoružanih brodova nije nikad bio velik. On se prema potrebi uglavnom sastojao od oko 2 do 3 veća broda (galija), nekoliko brigantina, fregata i ormanica, jedne do dvije galijice, dvije do tri filjuge, te po nekoliko filjugica i manjih lađa. U toku stoljeća mijenjali su se tipovi i nazivi dubrovačkih naoružanih brodova, ali je njihova namjena ostala uvijek ista — obrana od gusara. Iz tog je razloga dubrovački Senat vodio posebnu brigu o tim državnim brodovima, nastojeći ih uvijek držati u pripremi i dobro opremljene, za svaki eventualni slučaj obrane stanovništva i njihove imovine uz oba-

Šipanu.); V. Lisičar, Lopud (Historički i suvremeni prikaz), Dubrovnik 1931. g., str. 34; isti, Tri dubrovačka otočića, Dubrovnik 1935, str. 9, 75, 99; A. Marinović, Lokalne samouprave... sp. dj., str. 86.

⁵⁹ Div. de foris, sv. 223, str. 96 (O naoružanju trgovačkog broda kap. Fiskovića iz početka 1799. g.); Z. Sundrica, Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta, Dubrovnik 1972, str. 17 (Zakon donesen 1336. g. koji je unesen u osmo poglavlje VII. knjige Statuta, propisuje naoružanje dubrovačkih brodova preko 20 milijara novosti. — Težina milijara je oko 420 kg); V. Ivančević, O pelješkim pomorcima iz roda Fiskovića u XVIII. st. i u početku XIX. st., »Anali« 15—16, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1978, str. 247—302; V. Lisičar, Koločep nekad i sad, Dubrovnik 1932, str. 29; L. Beritić, Dubrovačka artiljerija..., sp. dj., str. 120.

lu i teritorijalnim vodama. Gusarstvu, koje je na Jadranu jačalo iz decenija u deceniju, najviše je pridonio privredni razvitak obalnih područja, te u vezi s tim sve snažniji promet.⁶⁰

Početkom XVI. st. sjevernoafrički gusarski brodovi počeli su napadati i pljačkati istočnu jadransku obalu. Zbog zaštite svog obalnog pojasa i otoka, te trgovačkih brodova, dubrovačka je vlada naoružavala i opremila posebnu flotilu sastavljenu od desetak brodova raznih veličina. U isto je vrijeme na brodogradilištima Dubrovačke Republike bilo izgrađeno nekoliko galija za potrebe obrane. Dvadesetih godina XVII. st. dubrovački je Senat naredio »nadzornicima arsenala« da nabave četiri »duga broda« (neka vrsta velike galije), te da izdaju iz arsenala posebno oružje za bolje naoružanje postojećih brodova. Po nalogu Senata modernizira se obrambena flotila pa su stari dotrajali brodovi zamijenjeni novim. U XVII. st. najviše se razbuktaloo gusarstvo za Kandijskog rata (1645—1669. g), pa je u to vrijeme dubrovačka vlada organizirala posebnu flotu za protjerivanje i gonjenje gusara. U sastavu te flotile bila su dva brigantina, nekoliko većih i manjih filjuga, te više manjih dobro naoružanih brzih lađa. Ti su se brodovi u zaštiti dubrovačke obale i otoka oslanjali na utvrde Dubrovnika i njegovu luku, na zapadu na stonske utvrde i luku Malog Stona, a na istoku na Molunat i Cavtat, te na mnogobrojne luke i lučice dubrovačkih otoka. Razdoblje XVIII. st. bilo je za Dubrovačku Republiku mnogo mirnije na moru nego ranijih stoljeća, pa se u to vrijeme spominju u sastav dubrovačke obrambene flotile tri do četiri naoružana državna broda srednje veličine i nekoliko manjih brodova koji su uglavnom stacionirali u dubrovačkoj luci, te u lukama Stona i Cavtata. Na temelju arhivskih dokumenata može se utvrditi da dubrovačka vlada nije nikada državne brodove nazivala ratnom flotom, već samo naoružana galije ili fregate (»fregate armate«). Dubrovačka je država imala za svog postojanja u prosjeku, u normalnim prilikama, oko 10 brodova različitih tipova i veličina u sastavu svoje zaštitno-obrambene flotile, na području svog teritorijalnog mora.⁶¹ Ovaj bi se broj međutim osjetno povećao u

⁶⁰ B. Hrabak, Gusarstvo i presretanje pri plovidbi u Jadranskom i Jonskom moru u drugoj polovini XV veka, Vesnik 4, Vojni muzej JNA, Beograd 1957, str. 83—98; J. Luetić, Brodovi u vitrinama muzejsko modelarstvo starih jedrenjaka, čas. »Dubrovnik« 1, Dubrovnik 1979. g., str. 101—108; isti, Filjuga najznačajniji operativni brod dubrovačke države, »Anali« 13—14, Dubrovnik 1976. (Autor piše o ormanici, galijunu i filjugi kao brodovima koje je dubrovačka država naoružavala za svoju obranu, te navodi da je filjuga imala 6 do 20 vesala.); isti, Ormanica — naš tip ratnog broda, Vojno pom. ogleđi Split 1966, str. 71—75; isti, Dubrovački galijun druge polovine XVI st., »Anali« 6/7, Hist. inst. JAZU, Dubrovnik 1959, str. 129—142; isti, Galijica Dubrovačke Republike, Mornarički glasnik, Split 1959, str. 53—54; G. Skrivanić, Organizacija srednjevekovne vojske... sp. dj., str. 159; Z. Sundrica, Stonski rat..., sp. dj., str. 34 (Ratna flota u obrani Stona i Pelješca.); D. Klen, Galijoti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti. Pom. zbornik I, Zagreb 1962., str. 130.

⁶¹ J. Luetić, Ratna mornarica Dubrovačke Republike na obrani svoje obale u XVII. st., čas. »Naše more« 3/4, Dubrovnik 1982, str. 165—167; isti, Iz pomorsko-ratne i pomorsko-likovne djelatnosti u Dubrovačkoj Republici, čas. »Dubrovnik« 4, Dubrovnik 1965, str. 56—62; isti, Pomorstvo u ogledalu Senata Dubrovačke Republike u XVII. st., Pomorski zbornik 8, Zadar 1970, str. 633—641; A. de Vittorio, Finanze e moneta a Ragusa..., sp. dj., str. 105 (Prema stanovištu autora Dubrovnik je u prvoj polovici XVII. st. raspolagao jednom malom flotiljom brodova na jedra i vesla, a koja se sastojala od jedne ili dvije galije te po jedne fregate, feluke i ormanice.); Guardia ed armamento, IX, 9 f/1 (1577. g. — »Libro della fregatta armata«.); isto, IX, 9 f/6 (»Libro delle fregate armate l'anno 1600«.); isto, sv. 29 a (»Libro di Galeota 1605«.); isto, sv. 67 (»Libro delle spese di Galera 1648.«)

slučaju opasnosti od gusara, a smanjio kad bi ta opasnost prošla iz razloga što su dubrovački naoružani brodovi iste kao i dubrovačka vojska bili uvijek samo defenzivnog a ne ofenzivnog karaktera.

Dubrovački državni brodovi koji su sačinjavali obrambenu flotilu sastojali su se od brodova na jedra i vesla zbog lakše pokretljivosti. Osim redovne brodske posade koja se sastojala od zapovjednika broda (kapetana), mornara, kormilara, pisara, ostali su članovi posade bili topnici, čiji je broj ovisio o broju topova na brodu, zatim vojnici, nadglednici veslača i veslači prema broju vesala koji je imao brod. Oboružana galija ili fusta imala je obično 30 do 40 vesala, ormarica oko 12, filjuga od 6 do 20 vesala, a ostali brodovi razmjerno svojoj veličini. Na brodu je bio i određeni broj (od 5 do 15) stalnih, plaćenih vojnika sa svojim »kapuralom«, uglavnom domaćih ljudi koji su branili brod od eventualnog gusarskog napada, te u borbi prelazili na gusarski brod, brinuli se o upotrebi i zalihama lakog oružja koje je brod posjedovao, a ponekad su služili i kao veslači, u pomanjkanju redovnih veslača.⁶² Veslači su u prvom redu bili unovačeni, plaćeni stanovnici otoka i dubrovačkih sela. Već krajem XIV. st., poslije stjecanja samostalnosti, Dubrovnik je formirao flotilu naoružanih brodova, uzimajući za veslače pretežno ljude s otoka, a kasnije i najšireg dubrovačkog područja, jer je potreba za veslačima bila relativno velika. Ti su unovačeni veslači služili jedan do dva mjeseca. Kao i u drugim primorskim državama, i u Dubrovačkoj su Republici prestupnici bili osuđivani kaznom veslanja na državne galije i druge naoružane brodove, jer je to bio najlakši način da se pribavi besplatna radna snaga na državnim brodovima. Kazne su izricali knez i vijećnici, kneževi u knežijama, kapetani i druge ovlaštene osobe, a bilo je obično oko 150 do 200 osoba osuđenih na veslanje godišnje. Svaki je državni brod vodio knjigu osuđenika — veslača, a brodski je pisar vodio evidenciju o visini kazne i utrošku hrane. Vremenske su se kazne za osuđenike kretale otprilike od 10 dana do 6 mjeseci veslanja, to su bili uglavnom lakši kažnjenici, dok su oni teži, osuđeni na duži vremenski rok, upućivani radi odsluženja kazne na galije Malte, Genove, Napulja pa čak i Venecije.⁶³ Ti državni, naoružani dubrovački brodovi služili su i za nošenje povjerljive pošte, za prijevoz diplomatskih predstavnika i viših državnih službenika, te za prijevoz razne robe za račun dubrovačke države i njezine vlade.

U starom Dubrovniku, kao i u ostalim ondašnjim sredozemnim državama, pod nazivom »arsenal« podrazumijevao se zatvoreni i pokriveni prostor, u ko-

⁶² *Guardie ed armamento*, IX, sv. 49, str. 16 (»Libro del pagamento della gente delle due Galeotte 1605«); *isto*, sv. 46, str. 75 (Iz obračuna plaća Velike galije izlazi da je na brodu bilo 1608. g. osoba plaćenih 65, uključujući i vojnike.); *isto*, sv. 35, str. 36 (»Pagamento ai soldati della barca longa 1608—1609«); *isto*, sv. 41, str. 80 (»Libro delli soldati che hanno vogato nella »galera armata« dell'anno 1613.« — Tokom cijele godine bilo je isplaćeno na ovom brodu 128 osoba.); *isto*, sv. 2, str. 29, 57 (god. 1612. bilo je na jednoj naoružanoj ormanici ukupno 43 osoba s veslačima.).

⁶³ *Guardie ed armamento*, IX, sv. 14, str. 9 (»Condannati a vogar 1595«); *isto*, sv. 48, str. 26 (»Libro delle spese condannati delle Galeotte 1605«). — Bilo je te godine osuđeno da veslaju ukupno 186 osoba); *isto*, sv. 33, str. 1 (1608. g. bilo je osuđeno na veslanje 148 osoba.); *isto*, sv. 40, str. 28 (»Libro delli condannati 1613«). — Te godine osuđeno je 68 osoba na kaznu veslanja. Kazne su pretežno iznosile od 10 do 45 dana.); *isto*, sv. 40/a, str. 3 (1617. g. — »Libro delli condannati in Galeotte«); *isto*, sv. 71, str. 7 (»libro remigandi 1654.« — Te je godine bilo osuđeno da veslaju na naoružanim brodovima ukupno 120 osoba.); K. Kovač, *Crtice... sp. dj.*, str. 307 (Veslače su krajem XIV. st. davali pored otoka još i Zaton, Lozica, Mokošica, Gruž i Zupa.); M. Petković, *Doprinos upoznavanju veslanja u Dubrovniku do prvog svjetskog rata*, čas. »Naše more«, br. 1—2, Dubrovnik 1981, str. 40.

jem su se čuvali, gradili i popravljali naoružani brodovi. Dubrovačka je država imala tri arsenala, i to dva u dubrovačkoj luci i jedan u luci Malog Stona. U takozvani Veliki arsenal u gradskoj luci mogli su se smjestiti četiri galijske, Mali arsenal mogao je primiti tri manja broda, a isto toliko i onaj u Malom Stonu. Oprema dubrovačkih državnih brodova i njihovo naoružanje bilo je pohranjeno u ovim arsenalima. U slučaju opasnosti galijske i drugi brodovi izvlačili su se iz arsenala i naoružavali, te se tom prilikom ujedno odredio broj potrebnih mornara, uglavnom veslača koji su se novačili po otocima i terenu, razmjerno broju muškog stanovništva po pojedinim mjestima.⁶⁴ Nakon odlaska mletačkog kneza iz Dubrovnika (1358. g.) upravitelj arsenala dobio je naslov »admiral«. To je bio obično stariji, iskusni pomorski kapetan koji je kao državni službenik upravljao arsenalom i vodio brigu o redu u gradskoj luci. Njegova je počasna dužnost bila da na dan najviših državnih svečanosti podigne na Orlandovu stupu zastavu Republike te izvrši uobičajenu vojnu smotru seljaka i građana. Osim u Dubrovniku postojao je admiral i u Malom Stonu s istim obavezama i pravima. Godine 1436. dubrovačka je vlada odredila da se navečer, prije zatvaranja gradskih vrata, zatvore i vrata arsenala, a ključ da se preda upravitelju noćnih straža, dok se po danu ključ nalazio kod upravitelja arsenala, odnosno admirala. Odlukom Velikog vijeća iz sredine 1453. g. bio je proveden stroži nadzor nad stvarima koje su se nalazile u arsenalu, te je bilo određeno da se posebnoj osobi, uz određenu plaću, povjere stvari u oba dubrovačka arsenala. Ta je osoba nosila naziv čuvara skladišta naoružanja (»Massaro dell' armamento«), te je bila dužna da vodi popis sve robe, opreme i naoružanja koja se nalazi u dubrovačkim arsenalima, a na zahtjev admirala i drugih organa izdavala je potrebnu opremu i oružje za dubrovačke državne brodove. Čuvar skladišta arsenala bio je dužan da nadzire sve osoblje koje je bilo uposljeno u oba arsenala dubrovačke luke.⁶⁵

U pomorskoj obrani dubrovačke države važnu su ulogu odigrale, pored naoružanih brodova i arsenala, još i dubrovačke kao i stonske utvrde, naročito one uz morsku obalu. Za obranu stare gradske luke, kao i za podršku dubrovačkim naoružanim brodovima koji su patrolirali ispred grada i oko otoka Lokruma, bile su sagrađene dvije utvrde: s jugoistočne strane utvrda sv. Ivana, nazvana i utvrda Mulo (iz 1346. g.), a sa sjeveroistočne strane utvrda Revelin (iz 1463. g.). Na tim se utvrdama nalazila stalna straža sa svojim zapovjednikom. Već godine 1378. dubrovački je Senat naredio sedmorici kapetana topovskih položaja prema moru da u slučaju ako se jedan ili više neprijateljskih brodova usude ući u tjesnac između otoka Lokruma i grada otvore bombardama paljbu na to brodovlje. Također je bilo određeno da sve bombarde ostalih položaja

⁶⁴ *Cons. rog.*, sv. 62, str. 228 (1409. g.); *Min. cons.*, sv. 7, str. 58 (1436. g.); *Guardie ed armamento*, IX, sv. 76, str. 4 (»Libro delli riserimento delli Arsenalli del 1668«.— Tokom godine bilo je 107 isplata za popravak i održavanje Velikog arsenala.); *isto*, sv. 78, str. 7 (»Polize del arsenale apresso la Fontana 1676.«); *L. Beritić*, Dubrovački arsenali, Mornarički glasnik 5, Beograd 1956, str. 577—586 (Mali arsenal bio je na mjestu današnjeg Kluba pomoraca i njegovog dvorišta, osnovan 1409. g.)

⁶⁵ *Let. di Ponente*, 122, str. 35 (Dub. vlada naručuje 1788. g. preko Barlette robu za odijelo dub. admirala.); *Fed. et attes.*, 1, str. 114 (Dub. vlada potvrđuje 1668. g. da je D. Ohmučević bio dub. admiral.); *Guardie ed armamento*, IX, sv. 43, str. 168 (O upravitelju arsenala u Stonu 1613. g.); *K. Vojnović*, Sudbeni ustroj... sp. dj., »Rad« 103, JAZU, Zagreb 1891, str. 38; *L. Beritić*, Admirali u starom Dubrovniku, čas. »Naše more« 2, Dubrovnik 1954; *S. Skurla*, Ragusa cenni storici, Zagreb 1876, str. 50; *M. S. Zamagna*, Feste pubbliche della Repubblica di Ragusa, L'Epidauritano 1869, str. 26.

otvore paljbu tek ako bi neprijatelj počeo pucati ili gađati topovima grad. Zanimljivo je spomenuti da je 1616. g. utvrda sv. Ivana posjedovala 21 top, a 1786. g. 22 topa, dok je Revelin u isto vrijeme imao 12, odnosno 19 topova raznih kalibara. Osim te dvije utvrde, dubrovačku je luku branio od kraja XV. st. i lukobran nazvan »Kaše«. Prije izgradnje toga lukobrana stara je dubrovačka luka bila zatvorena posebnim lancem koji se protezao od kule sv. Luke (mjesto današnjeg restorana »Labirint«) do utvrde sv. Ivana, u čijem su se prizemlju nalazila vitla kojim bi se lanac natezao. Lanac za zatvaranje luke nije bio običan željezni. Sačinjavale su ga paralelno postavljene debele grede koje su u blizini obiju krajeva bile spojene kratkim željeznim lancima. Razmak između tih greda bio je oko 1/2 metra, pa je na čitavom lancu bilo oko 180 greda na dužini od nekih 130 metara. Taj se lanac popuštao sa strane utvrde sv. Ivana kako bi brodovi mogli ući ili izaći iz luke, dok se gredama držao na površini kad je luka bila zatvorena. Gradnjom lukobrana Kaše ostavljen je uzak prolaz u luku i to samo s jedne strane, između utvrde sv. Ivana i lukobrana, dok je druga strana, prema utvrdi Revelin, bila plitka za ulaz brodova. Time je stari lanac postao mnogo kraći (za 1/8 ranije duljine), čime se luka mogla lakše i sigurnije zatvoriti.⁶⁶

Opasnost od napada raznih gusarskih, a ponekad i mletačkih brodova na teritorij Dubrovačke Republike i njezine luke, te na brodove pod dubrovačkom ili stranom zastavom u dubrovačkim obalnim vodama, nije prestala ni u toku prve polovice XVIII. st. Incident iz 1751. g. kad je jedna pulaka iz Tripolisa bila napadnuta od mletačkih galiija pred samom starom lukom, ponukao je vladu Dubrovnika da odredi kako se imaju ponašati zapovjednici i posada utvrde sv. Ivana i Revelina u slučaju da neki naoružani brod pokuša silom ući u dubrovačku luku ili počne na nju pucati iz svojih topova. Početkom 1752. g. dubrovački je Senat odredio da je zapovjednik utvrde sv. Ivana, prema dotadašnjoj praksi, stranom brodu koji bi forsirao približavanje ili ulazak u luku morao prvo dati dimni znak upozorenja. Kad bi i unatoč tom upozorenju brod nastavio i dalje plovidbu prema luci, ne mijenjajući pravac, potrebno je bilo ponovo brod upozoriti pucajući iz topa bez upotrebe zrna, odnosno kugle koja se u ono vrijeme upotrebljavala. Ako pak ni to upozorenje ne bi koristilo, onda je trebalo upotrijebiti topovska zrna pucajući iznad broda sve dok se ne bi počeo povlačiti. Na isti je način imao postupati zapovjednik utvrde sv. Ivana i u slučaju da je neki brod bio proganjen ili tjeran pred dubrovačkom lukom, ako su topovska zrna s utvrde mogla doseći gonitelja, odnosno brod koji je gonio. Ako bi se pak tokom noći neki manji brod na vesla približio luci i na upozorenje ne bi odgovorio niti iskazao svoj identitet, bilo je potrebno da straže s utvrde pucanjem iz pušaka udalje ovaj nepoznati brod. Sa sadržajem te odluke bio je upoznat i zapovjednik utvrde Revelin uz posebnu dopunu kojom je upozoren da s utvrde ne započinje nikakvu neprijateljsku radnju protiv naoružanog broda koji bi se približavao, sve dok ne utvrdi da se brod i pored upozorenja s utvrde sv. Ivana i pucanja iz topova bez upotrebe topovskih zrna, nije udaljio,

⁶⁶ *Prepiska*, XVIII st., 147.3186, str. 61 (Odluka Senata iz 1752. g. o utvrdi Molo i Revelin.); *isto*, XVIII. st., 147.3186, str. 78 (Odluka o utvrdi Molo iz 1761. g.); *Delta*, sv. 84 (1791. g. Dubrovčani su na otoku Lokrumu imali skladište baruta.); *L. Beritić*, Izgradnja i utvrđenje gradske luke, »Dubrovačko pomorstvo«, Dubrovnik 1952. g., str. 289/290; *isti*, Dubrovački graditelj Paskoje Miličević, Izdanje konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, Split 1948; *P. Kuničić*, Lokrum, Sarajevo 1897; *I. Mitić*, O odbrani stare dubrovačke luke sredinom 18. st., čas. »Dubrovnik« 1, Dubrovnik 1975, str. 93—94.

već produžio i dalje ploviti prema luci. Tek je tada mogao zapovjednik utvrde Revelin započeti pucati iz topova uz upotrebu topovskih zrna i pucanje nastaviti sve dok se brod ne povuče. Pri tome je zapovjednik utvrde Revelin morao vrlo oprezno upotrebljavati topove kako ne bi prilikom pucanja oštetio koji domaći ili strani brod u dubrovačkoj luci. Njegova je dužnost bila, kao i zapovjednika utvrde sv. Ivana, da puškaranjem odbije od luke nepoznate, odnosno neutvrđene manje brodove na vesla koji bi joj se približili tokom noći.⁶⁷ Spomenutim je odredbama uglavnom bio utvrđen način obrane dubrovačke luke s utvrda sv. Ivana i Revelina, koji je važio sve do dolaska Francuza. Osim spomenutih utvrda sv. Ivana i Revelina koje su čuvale ulaz u gradsku luku, grad Dubrovnik je u svom sastavu imao još dvije važne utvrde prema moru, to su Bokar (iz 1461. g.) i Lovrijenac (iz 1463. g.), koje su svojim topovima štitali malu lučicu koja se nalazi između dvije utvrde, te ujedno u slučaju potrebe pružali zaštitu i podršku trgovačkim i naoružanim dubrovačkim brodovima u prolazu nedaleko dubrovačkih zidina.⁶⁸ Osim utvrda na području dubrovačke države naoružanim brodovima pružali su sklonište i zaštitu brojni otoci s pogodnim lučicama koje se protežu uz dubrovačku obalu, koje su bile pogodno mjesto za popravke oštećenih brodova i opskrbljivanje potrebnom hranom i vodom, što je omogućilo brzu i uspješnu borbu protiv gusarskih napada i pljačkanja.

4. ZAKLJUČAK

Dubrovačka je država očuvala svoju samostalnost više od četiri stoljeća zahvaljujući ne svojoj vojsci, već geografskom položaju i elastičnosti dubrovačke vlade u prilagođivanju ekonomskim i političkim prilikama na Balkanu i Mediteranu, uz istovremenu zaštitu drugih država. Taj se međunarodni položaj Dubrovnika odrazio na njegovo vojno ustrojstvo koje je bilo isključivo obrambenog karaktera, pa je vojska bila potrebna za čuvanje straža na strateški važnim točkama u gradu i državi, za čuvanje granica i održavanje unutrašnjeg mira i reda.

Po svom opsegu Dubrovnik je malen grad, opasan jakim zidinama i utverdama, koji brane dvije snažne odvojene tvrđave, Lovrijenac sa zapadne, a Revelin s istočne strane, pa je u toku nekoliko stoljeća, sve do početka XIX. st. bio smatran veoma utvrđenim mjestom. Sadašnji oblik prema kopnu dubrovačke su zidine dobile od sredine XV. do druge polovice XVI. st., a prema moru do druge polovice XVII. st. Nakon gradnje glavnih zidina i utvrda u Stonu, Kaštela u Velikom Stonu te Korune i Pozvizda u Malom Stonu, u prvoj polovici XIV. st., Dubrovčani su u prvoj polovici XV. st. utvrdili Sokol u središnjem, sjevernom dijelu Konavala, dok su sredinom XV. st. još utvrdili luke Molunat i Cavtat. Time je uglavnom bila završena gradnja utvrda na području grada i dubrovačkog teritorija koje su služile kao glavni oslonac vojno-obrambene organizacije dubrovačke države tokom daljih stoljeća. Svaka novost u smislu

⁶⁷ *Lett. di Ponente*, 63, str. 99—100 (Pismo zapovjedniku utvrde sv. Ivana iz 1752. g.); *isto*, 63, str. 147 (Pismo od 28. I. 1752. g.); *Prepiska*, XVIII. st., 147.3186 («Provedimenti sanciti dal Consiglio di Pregati dal 1729 al 1785»), str. 55 (čl. 4).

⁶⁸ *Cons. rog.*, 192, str. 220 (Odredba o Bokaru iz 1784. g.); *isto*, 203, str. 9 (Odredba o utvrdi Lovrijenac iz 1796. g.); *isto*, 207, str. 38 (O kaštelanima Lovrijenca iz 1800. g.); *isto*, 209, 174 (O vojnicima na Lovrijencu 1802. g.); *isto*, 208, str. 147, 152 (Uredba o utvrdi Lovrijenac iz 1802. g.); *isto*, 210, str. 38 (O kaštelanima Lovrijenca iz 1804. g.).

utvrđivanja i naoružanja koja se pojavila u Evropi vrlo brzo se primjenjivala i u Dubrovniku. Čim se u Evropi, u prvoj polovici XIV. st. počelo proizvoditi vatreno oružje, to je oružje već u osmoj deceniji istog stoljeća u Dubrovniku potpuno ušlo u upotrebu. Najveći dio artiljerije koju je posjedovala dubrovačka država služila je za naoružanje grada Dubrovnika, zatim Stona, utvrde Sokol i drugih manjih utvrda.

Organizacija obaveznog stražarenja i obrane grada postojala je još dok se Dubrovnik nalazio pod vlašću Venecije, dok je stjecanjem samostalnosti ta organizacija poprimila izvjesne elemente, odnosno karakteristike općenarodne obrane. Organizacija dubrovačke vojske bila je provedena na način da su svi odrasli, sposobni muškarci u dubrovačkoj državi, od 20 do 60 godina starosti, bili po teritorijalnom principu vojni obveznici kad se za to ukaže potreba. Članovi vlasteoskih porodica bili su oslobođeni služenja vojske i određeni da budu samo zapovjednici. Dubrovačka država nije imala svoju stajaću vojsku sastavljenu od svih obveznika, već su njezinu vojsku sačinjavali stalni plaćeni vojnici (soldati), barabanti (plaćenici, izvježbani strani vojnici) i bombardijeri (topnici); oni su se nalazili u stalnoj državnoj službi. Zatim su još postojali, prema potrebi, privremeno unovačeni plaćeni vojnici (milicija), radi redovnog i izvanrednog stražarenja. U slučaju opće opasnosti pozivani su pod oružje svi sposobni muškarci, koji nisu bili plaćeni, a ostajali su u vojsci dok opasnost prođe. Radi što bolje obrane Dubrovnika i Stona bilo je već krajem XIV. st. određeno da u slučaju potrebe stanovnici s teritorija države i njezinih otoka trebaju doći da brane ove gradove. Propisi o vojnoj organizaciji te broju vojnika, barabanata, bombardijera i drugih podanika dubrovačke vojske često su se mijenjali i prilagođavali političko-ekonomskim prilikama, pa se iz tog razloga ne može točno utvrditi snaga i broj svih sudionika dubrovačke obrane u pojedinim razdobljima prošlosti Dubrovačke Republike. Međutim spomenuta organizacijska forma i glavna načela kojih se držala dubrovačka vlada u obrani svoje države ostala su uglavnom nepromijenjena sve do dolaska Francuza.

Vojnici su bili podijeljeni u desetine na čijem se čelu nalazio kaplar, dok je s barabantima upravljao kapetan, a prilikom vršenja noćne službe vojnici i barabanti nalazili su se pod zapovjedništvom upravitelja, odnosno kapetana noćnih straža. Bombardijeri (topnici) imali su svog posebnog upravitelja, pa kad su posljednjih decenija XVIII. st. barabanti nestali iz sastava dubrovačke vojske, njezinu su okosnicu sačinjavali stalni plaćeni vojnici (soldati) i bombardijeri. Pored gradskih zidina vojska i barabanti stražarili su na svim gradskim vratima (Pile, Ploče, Ponta i Ribarnica), zatim u Luži, gdje se vršila i izmjenjena straža, te u lazaretima na Pločama, te pred Kneževim dvorom. Pored straže na zidinama grada, stražarilo se i na utvrdi Lovrijenac kojom je upravljao kaštelan s određenim brojem vojnika i kapetanom izabranim između dubrovačkih plemića. Kaštelanima su se zvali i upravitelji svih utvrda u gradu kao i na cijelom području dubrovačke države. Osim zidina grada Dubrovnika na dubrovačkom su teritoriju postojale još dvije važne utvrde, uz mnogobrojne male. To su bile zidine Stona, te Veliki i Mali Ston s utvrdama Pozvird i Koruna na zapadu i utvrda Sokol u Konavlima na istoku. Komandanti glavnih utvrda Dubrovnika, Stona i utvrde Sokol bili su sve do velikog potresa (1667. g.) isključivo samo plemići, birani za mjesec dana od Velikog vijeća. Poslije velikog potresa, zbog smanjenog broja plemića poginulih u potresu, ponekad su kaštelani stonskih utvrda bili i građani. Organizacija straža i obrane utvrda na području dubrovačke države bila je slična kao i u Dubrovniku. Svako je

selo imalo svoju seosku stražu od nekoliko vojnika iz istog sela. Na dubrovačkom teritoriju seljaci su imali oružje kod sebe da bi ga upotrijebili u slučaju opasnosti, a ponijeli bi ga sa sobom ako je trebalo braniti grad Dubrovnik. Za razliku od njih, stanovnici grada nisu imali svoje oružje, već bi im se ono podijelilo iz gradskih skladišta ako je prijetila neka opasnost gradu.

Broj stalnih, plaćenih vojnika, bombardijera i barabanata u Dubrovačkoj Republici mijenjao se iz godine u godinu prema prilikama, potrebama i opasnostima koje su prijetile. Pred kraj XVIII. st. organizacija dubrovačke obrane sastojala se od oko 200 do 300 stalnih, plaćenih vojnika i oko 100 do 150 bombardijera (topnika), dok su sva sela na terenu bila dužna dati određen broj sposobnih ljudi za straže na utverdama i ostale vojne potrebe. U slučaju neke posebne opasnosti, a među njima se smatrala i opasnost od zaraznih bolesti, provodila se opća mobilizacija stanovništva, koja bi trajala sve dok bi ta opasnost prošla. Početkom XVII. st. vojni su troškovi Dubrovačke Republike sačinjavali otprilike 1/3 svih efektivnih državnih izdataka, pa se u to vrijeme znatno trošilo na njezinu obranu. Najveći dio troškova odlazio je za plaćanje stalnih vojnika, barabanata, bombardijera i povremenih vojnika — stražara u Dubrovniku, Stonu te na teritoriju Republike. Tokom XVIII. st. dubrovački državni teritorij nije bio tako ugrožen kao u ranijim stoljećima, pa je relativan mir na granicama omogućio dubrovačkoj vladi da održava samo najnužniji i najpotrebniji broj vojnog osoblja za najnužnije potrebe, što je osjetno smanjilo ranije državne izdatke.

Najviša vojna vlast u dubrovačkoj državi nije se nalazila u rukama jedne osobe ili organa, već je tu dužnost obavljalo više osoba i nekoliko državnih institucija. Imenovanje članova pojedinih vojnih ureda, koji su morali biti plemići, a smjenjivali su se svake godine, vršilo je Veliko vijeće, zatim Senat, a neke i dubrovačka vlada. Među najvažnija vojna zvanja smatrali su se upravitelji (providuri) straža, koji su bili zaduženi za sva vojna pitanja, te su predlagali Senatu nacрте zakona i propisa u vezi s organizacijom dubrovačke vojske. Uz njih su bili važni i upravitelji naoružanja koji su se brinuli o cjelokupnom dubrovačkom naoružanju. Osim njih postojao je, prema potrebi, i »guverner oružja« koji se brinuo o vojnoj spremnosti osoblja i utvrda na području dubrovačke države. Od kraja 1678. g., kad je dubrovačka vlada zatražila vojnu pomoć od Napuljske Kraljevine, na taj su se položaj izmjenjivali napuljski oficiri. Među ostalim zvanjima nalazimo i nadzornike (oficire) naoružanja koji su vršili sve isplate za naoružanje i vojsku, pa tako i isplate plaća svim plaćenim pripadnicima dubrovačke vojske. Uz njih je bio čitav niz ureda (magistrata) koji su se bavili u ime dubrovačke vlade raznim problemima obrane, zaštite stanovništva i čuvanja državnih granica.

Radi lakšeg i boljeg upravljanja i kontrole stanovništva čitav je dubrovački državni teritorij bio podijeljen na knežije i kapetanije. Knezovi, upravitelji pojedinih knežija i kapetani bili su istovremeni civilni i vojni zapovjednici na svom području. Broj knežija i kapetanija za vrijeme postojanja dubrovačke države nije se mnogo mijenjao, tako da je njihov broj bio uglavnom kao i u XVIII. st. kad nalazimo sedam knežija, i to u Konavlima, Župi Dubrovačkoj, Slanome i Stonu, te na otocima Mljetu, Lastovu i Šipanu pod kojim su spadali još i otoci Lopud i Koločep. U isto su se vrijeme nalazile kapetanije u Cavtatu, Janjini i Orebiću na Pelješcu. Knez ili kapetan bili su plemići birani među članovima Velikog vijeća, obično za godinu dana. Oni su obavljali ne samo

sve upravne i vojne funkcije na svom području u ime vlade u Dubrovniku već su povremeno provodili i popis stanovništva radi vojne evidencije.

Kako dubrovačka država nije imala redovnu vojsku sastavljenu od svih sposobnih građana, tako nije imala ni stalne ratne mornarice, već je samo prema potrebi naoružavala pojedine državne galije i druge manje brodove za borbu protiv gusara. To su bili brodovi na jedra i vesla radi bolje pokretljivosti, čiju su posadu sačinjavali, pored zapovjednika i mornara, još vojnici i bombardijeri te određeni broj veslača. Veslači su se novačili za vrijeme od dva mjeseca po otocima i ostalom državnom teritoriju, srazmjerno broju stanovnika pojedinih sela ili zaselaka. Broj potrebnih veslača na državnim, oboružanim galijama često se popunjavao i lakšim kažnjenicima koji su bili osuđeni na kazne, obično do 6 mjeseci veslanja. Ti naoružani brodovi dubrovačke države bili su smješteni u Velikom i Malom Arsenalu gradske luke, te u Arsenalu Malog Stona. Arsenalima su zapovijedali admirali koji su obično bili birani među uglednim pomorcima, a brinuli su se o opremi i naoružanju dubrovačkih državnih brodova. Otoci uz dubrovačku obalu, te zidine Dubrovnika i Stona, pružali su dubrovačkim naoružanim brodovima sigurnu zaštitu i mogućnost da brane od gusarskih napada i pljačke, ne samo te otoke već i obalu kao i brodove, domaće i strane koji plove u dubrovačkom obalnom moru. Naoružani dubrovački brodovi često su služili i dubrovačkoj vladi za prijevoz raznih uglednih osoba i povjerljive, odnosno važne pošte. Radi zaštite od gusara bili su noružani i trgovački brodovi pod dubrovačkom zastavom koji su plovili u razne jadranske i mediteranske luke. Ti su brodovi bili obavezni da prije odlaska ukrcaju sve potrebno i određeno naoružanje i opremu, te da plove, po mogućnosti, zajedno sa drugim trgovačkim brodovima koji su kretali istim pravcem.

Interesantno je spomenuti da je Senat tokom XVIII. i početkom XIX. st. dijelio posebnim patentom počasne vojne naslove (nazive) pojedinim osobama koje je dubrovačka vlada slala u razne važne diplomatske misije u inozemstvo. Tom je počasnom titulom vlada nastojala da uveća ugled svog predstavnika u stranoj zemlji, kod tamošnjih vlasti, pa su se te počasne vojne titule davale i pojedinim konzularnim predstavnicima Dubrovačke Republike. Obično su se podjeljivali nazivi pukovnika, kapetana, poručnika i zastavnika dubrovačke milicije. Prilikom povratka u domovinu osoba koja je dobila jedan od tih počasnih naslova, koji je bio vezan uz nošenje odgovarajuće uniforme (odore), gubila je pravo na taj naslov i nošenje odore, te je morala vratiti patent o imenovanju u tajništvo dubrovačke vlade.⁶⁹

Na kraju je potrebno naglasiti da je čitava struktura i organizacija vojske i mornarice dubrovačke države, od prvih početaka pa sve do ukidanja Republike, dakle punih 450 godina, imala čisto obrambeno obilježje koje se tokom

⁶⁹ *Cons. rog.*, 192, str. 224 (Odlukom Senata od 15. XI. 1784. g. dan je Gio. T. Baseglju počasni naziv pukovnika dubrovačke milicije — »Collonello delle nostre Milizie« i izdan odgovarajući patent. Po povratku u domovinu morao je vratiti patent, čime je gubio i počasni naziv.); *Fede et attes.*, 5, str. 32 (Sredinom 1786. g. podijeljen je G. Pierinu zbog zasluga naziv »stjegonoša — zastavnik dubrovačke milicije«.); *isto*, 6, str. 6 (Plemiću K. Natali bio je zbog posebnih zasluga podijeljen, sredinom 1788. g., naslov »pukovnika dub. milicije«.); *isto*, 7, str. 17 (U svibnju 1790. g. bio je Ivanu Rudignaku zbog posebnih zasluga dan počasni naslov »Tenente capitano«.); *B. Krizman*, *Diplomati i konzuli...*, sp. dj., str. 190, 319 (Dubrovački stalni diplomatski predstavnik u Beču od 1804. g. nosio je čin pukovnika dub. vojske. — Senat je dubrovačkim konzulima davao počasne titule samo do kapetana dubrovačke milicije.).

stoljeća duboko usadilo u svijest dubrovačkih podanika. Taj se osjećaj o izbjegavanju upotrebe sile najbolje očitovao u vrijeme dolaska Francuza pred dubrovačke zidine (1806. g.). Do suprotstavljanja Francuzima nije došlo ne samo zbog novih političkih ideja francuske revolucije kojima je bio zadojen i opsjednut jedan dio plemića i građana dubrovačke države već i iz razloga što su dubrovački podanici, živeći od najranijih vremena u neutralnoj i relativno mirnoj državi, izgubili smisao za obranu i vođenje rata, zamijenivši taj smisao profinjnom diplomacijom bez upotrebe sile. Međutim, ne nadajući se takvom iznenadnom i beskrpomisnom osvajaču, ne mogavši poduzeti nikakve diplomatske poteze, Dubrovčani su otvorili gradska vrata Francuzima pa je tim činom započeo svršetak Dubrovačke Republike kao samostalne države koja je, kratko vrijeme iza toga (1808. g.), ukinuta od samih Francuza.

Ilija Mitić

ORGANIZATION OF CONTINENTAL AND MARITIME DEFENCE IN THE STATE OF DUBROVNIK SINCE GAINING INDEPENDENCE IN 1358 TILL ARRIVAL OF THE FRENCH IN 1806

Summary

The State of Dubrovnik saved its independence over four centuries owing it not to its army but the geographic position as well as to the flexibility of its government to accommodate to the economic and political situation in the Balkans and the Mediterranean. That international position of Dubrovnik reflected to its military establishment used exclusively in defensive purposes. Therefore the army was necessary only for the guarding at the strategically important posts of the city and the state, for watching its frontiers and the maintenance of the internal peace.

The organization of the army in Dubrovnik was carried out the way that all grown-up men in the age from twenty to sixty were conscripts when necessary, while the members of memorial families were commanders only. Dubrovnik State didn't have its regular army consisted of all conscripts, but its army composed of stable paid soldiers (paid outlandish soldiers-barabanti) and bombers (paid gunners). Upon that, according to the needs, there were temporary recruited paid soldiers (police) for regular and occasional safety guard. However, in case of a danger, all capable men were called out and remained there till the danger was over. The number of stable paid soldiers changed according to the occasions, needs and dangers that would threaten.

On account of easier and better management and the control of population the whole state territory was divided into principalities and captaincies.

Since the State of Dubrovnik had neither its regular steady army nor its permanent navy, it kept on providing its state-owned galleys and the other smaller ships with arms for the fighting with pirates. These armed ships were placed in Large and Small Arsenal of the city harbour as well as in the Arsenal of Mali Ston.